

A photograph of a tropical beach scene. The foreground shows shallow, rippling water over a sandy beach. In the middle ground, a sign on a post reads "DO NOT ENTER" with a red circle and slash over a walking figure. The water transitions from shallow to a vibrant turquoise color. In the distance, a sailboat is visible on the right, and the sky is a clear, deep blue.

NATUUR ALS SPEELBAL VAN CULTURELE VERSCHILLEN

Diversiteit in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire

**Deze thesis is vervaardigd ter afronding van de Master Culturele Antropologie:
Multiculturalisme in vergelijkend perspectief**

Auteur: D. M. J. De Boer
Studentnummer: 3222411
E-mail: Dorindedb@gmail.com
Begeleiding: Dr. Ir. Y. van der Pijl
Instelling: Universiteit Utrecht
Faculteit Sociale Wetenschappen
Masterprogramma Culturele Antropologie:
Multiculturalisme in vergelijkend perspectief
Datum: 15 augustus 2011

Un Sonjo

Mi kier ta manera un para.
Pa mi por, habri mi hala asina leu,
ku mi por bula riba mi isla.
Di skina pa skina, di barrio pa barrio.

Mi tabata kansa.
Mi a bai sinta, riba e top mas haltu di Brandaris.

Hopi kosnan bunita di mi isla a bin
Den mi mente:
Mi a mira hospitabilidad di mi isla
Mi a mira amabilidad di mi isla
Mi a mira e bida kultural di mi isla
Mi a mira panomanan bunita di mi isla

Djei, mi a pega sonjo.

Un hende a bin bisami den mi sonjo:
No preokupa, tur e bon deseonan pa bo isla
Lo wordu realisa den futuro.

Mi a spierta ku mi kara asina kontento.
Esei tabata algu, ku nunca mas mi por lubida.

Een gedicht van:

Juchi Molina

Zie bijlage III voor vertaling

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Hoofdstuk 1. Inleiding	9
1.1 Bonaire: voorbeeldfunctie in natuurbehoud?	11
1.2 Theoretisch kader	13
1.3 Staatkundige ontwikkelingen	15
1.4 Methodologische verantwoording	16
1.5 Opbouw scriptie	17
Hoofdstuk 2. Identificatie met het natuurlijk landschap van Bonaire	19
2.1 Environmental Identity	19
2.1.1 Definities en begrippen	19
2.1.2 Emotionele betrokkenheid	21
2.1.3 Environmental Identity	23
2.2 Natuureducatie als identificatiemiddel	25
2.3 Samenvatting	28
Hoofdstuk 3. Bonaire als tropische consumptie	31
3.1 Directe en indirecte afhankelijkheid	31
3.2 Commodificering van het natuurlijk landschap	35
3.2.1 Opkomst van het toerisme in het Caribisch gebied	36
3.2.2 Het cruiseboottoerisme	37
3.2.3 Het toeristisch product	40
3.3 Samenvatting	41
Hoofdstuk 4. “People, Profit, Planet”	43
4.1 Ongelijke articulatiemacht op Bonaire	43
4.1.1 Nederlandse overheid: Rijksdienst Caribisch Nederland	43
4.1.2 Bonaireaanse overheid: Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling en Beheer	46
4.1.3 Internationale verantwoording	47
4.2 Duurzaamheid	50
4.3 Samenvatting	54

Hoofdstuk 5. Culturele diversiteit in natuurbeleving	57
5.1 Het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire	57
5.1.1 Dominante discoursen	58
5.1.2 Actieve actoren	60
5.2 Samenwerking met uiteenlopende belangen	64
5.3 Samenvatting	69
Hoofdstuk 6. Tot Besluit	71
6.1 Conclusies	71
6.2 Bijdrage wetenschappelijk debat	73
6.3 Aanbeveling vervolgonderzoek	73
Epiloog	75
Bibliografie	77
Bijlagen	83
I Kaart van Bonaire en het Caribisch gebied	83
II Lijst met afkortingen	85
III Vertaling gedicht <i>Un Sonjo</i>	87

Voorwoord

Om deze scriptie te kunnen schrijven heb ik een prachtige tijd doorgebracht op Bonaire om mijn onderzoek uit te voeren. Ik ben de wereld van natuurbescherming ingedoken en aangezien dit mij persoonlijk ook bijzonder interesseert, heb ik er met volle teugen van genoten. Naast de vele interviews en gesprekken heb ik ook vaak mee mogen kijken bij de dagelijkse activiteiten van organisaties en onderzoeksinitiatieven, die erg waardevol zijn gebleken voor het onderzoek. Naast allerlei onderzoeksgerelateerde belevenissen heb ik echter ook vele andere fantastische ervaringen mogen opdoen die niet rechtstreeks met het onderzoek te maken hadden, maar die de periode op Bonaire onvergetelijk hebben gemaakt en die hebben bijgedragen tot mijn succes en vooruitgang tijdens het veldwerk.

Allereerst wil ik daarom Nancy Reuten en Barry Bults bedanken voor hun gastvrijheid, hun steun en het mij overal mee naartoe willen nemen om samen Bonaire te ontdekken. Zonder hen had ik me nooit zó thuis kunnen voelen en had ik nooit geweten wat Bonaire allemaal te bieden heeft. Ik ben erg dankbaar voor de vriendschap die hieruit is ontstaan.

Daarnaast wil ik Desiree Seaver bedanken voor de inzichtgevende yogalessen waardoor ik me steeds met hernieuwde energie aan mijn onderzoek heb kunnen wijden. Haar wekelijkse lessen waren mijn enige moment van broodnodige rust en bezinning tijdens de hectische periode van onderzoek.

Verder wil ik iedereen bedanken die mij heeft geholpen met het inzicht verkrijgen in de natuurbeschermingswereld van Bonaire. In de vele interviews en gesprekken hebben zij mij geïnspireerd en een passie opgeroepen voor het natuurlijk landschap van Bonaire. Zonder hun medewerking had ik nooit zo'n volledig beeld kunnen vormen van alle actoren die actief zijn in de natuurbescherming op Bonaire. Mijn speciale dank gaat daarbij uit naar Desiree Croes van het Natuur- en Milieu-Educatie programma, Mabel Nava van de Sea Turtle Conservation Bonaire en George Kultura, hoofdruiter van het Washington Slagbaai National Park, voor het mogen participeren tijdens de dagelijkse werkzaamheden. Ook wil ik Juchi Molina bedanken, die het gedicht *Un Sonjo* speciaal geschreven heeft voor deze scriptie. Haar gedicht over de natuur van Bonaire is ontroerend, persoonlijk en herbergt een binding met de natuur van Bonaire die alleen kan ontstaan uit een levenslange liefde voor het eiland.

Tevens wil ik mijn begeleidster Yvon van der Pijl bedanken voor haar kritische feedback en verhelderende opmerkingen. Met name tijdens het schrijfproces heeft zij mij een duidelijke richting gegeven in denkwerk en schrijfwijze.

Tenslotte wil ik een bijzonder woord van dank richten tot mijn moeder en zus; hun liefde en positieve woorden mij hebben geholpen als ik het even niet zag zitten. Hun steun, begrip en inspiratie hebben mij gesterkt in het uitvoeren van mijn onderzoek en het schrijven van deze thesis.

Dorinde De Boer

Utrecht, augustus 2011

Hoofdstuk 1. Inleiding

Het is dinsdagochtend, acht uur, en ik kom aangerend bij het Divi Resort waar het busje van het Mangrovecentrum mij op komt halen om te gaan kayakken in het mangrovegebied. Omdat ik, geheel in Bonaireaanse stijl, natuurlijk te laat ben, is het busje al vertrokken. Maar de oprichtster van de organisatie, Elly, is nog in de buurt en ik kan met haar meerijden richting het educatieve centrum, dat aan Lac Cai ligt, in het zuiden van Bonaire¹. Halverwege de rit waarschuwt ze me: De weg die we moeten nemen wordt ontzettend hobbelig, dus houd je maar goed vast. En dat heb ik geweten! Stuiterend op de passagiersstoel van de grote pick-up vraag ik waarom die weg zo overhoop ligt. Zodra we dit onderwerp aansnijden begint ze gepassioneerd te vertellen over haar ervaringen met *coralmining* en de politiek op het eiland. De weg die uit Kralendijk, langs haar centrum, naar de kust loopt, wordt bereden door gigantische trucks die met hun gewicht de weg vernielen. De vrachtwagens zijn afkomstig van bouwbedrijven die koraalstenen weghalen aan de rand van de oceaan, die vervolgens worden vergruisd tot zand en steenslag voor huizenbouw en de aanleg van tuinen. Op het hele eiland zijn deze stenen bijna op, behalve op twee plekken waarvan er eentje bij het Lac is. Al het bouw materiaal moet eigenlijk worden geïmporteerd uit Curaçao, maar dat is duurder voor de bouwbedrijven en daarom halen zij het liever weg bij de kust van Bonaire. De ogen van de gepassioneerde vrouw schieten vuur als ze het hier over heeft, want op deze manier wordt “*de kustlijn verragd*” en de bedrijven komen hun verplichtingen niet na wat betreft het heropbouwen van de zeewal en het onderhouden van de weg er naartoe. Als dit wel gebeurt, is het soms met zand uit de beschermde *salina's* (natuurlijke waterreservoirs) en hout van inheemse boomsoorten. Ze kan daar heel kwaad om worden, temeer omdat de trucks haar mangrovecentrum praktisch onbereikbaar maken voor bezoekers en er veel geluidsoverlast is voor snorkelaars en voor het beschermde natuurgebied zelf. Maar wat haar het meeste stoort, is dat de koraalstenen worden weggehaald op plekken die daardoor onherstelbaar vernield worden en dat de bouwbedrijven met hun illegale praktijken zich niets aantrekken van de natuurbeschermingswetten. Toen Elly eenmaal had uitgezocht binnen welke coördinaten de bedrijven moesten blijven, heeft ze hun werkgebied gemeten met haar eigen GPS en kwam ze erachter dat de bedrijven ver buiten de voorgeschreven coördinaten aan het graven waren. De Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling en Beheer (DROB) is er toen op afgegaan, maar dat mocht ook niets baten. Ze vertelt dat ze toen “*helemáál over de zeik raakte*” en uiteindelijk met haar verhaal naar de Officier van Justitie is gegaan. Deze actie heeft ervoor gezorgd dat er serieus gekeken wordt naar de *coralmining* en dat er nagedacht wordt over een oplossing voor het tekort aan delfstoffen zonder de oostkust af te graven. De oprichtster van het

¹ Zie bijlage I voor een kaartje van Bonaire.

mangrovecentrum heeft echter nog steeds geen goed woord over voor de manier waarop het is gelopen. De overheid heeft volgens haar geen verantwoordelijkheid genomen en iedereen wijst naar iemand anders om het op te lossen. Ze is opgelucht dat er nu over gesproken wordt en dat de overheid de *coralmining* probeert aan te pakken, des te meer omdat het mangrovegebied één van de stokpaardjes van Bonaire is voor toeristen wat betreft natuurschoon. En met de komst van het ROB (Ruimtelijk Ontwikkelingsplan Bonaire) is nog eens duidelijk gemaakt dat er een speciale vergunning nodig is voor het afgraven van de kust en Elly denkt niet dat bouwbedrijven die snel kunnen krijgen: “*Daar is dan eerst weer een natuur- en milieu effecten rapport voor nodig en Lac is een RAMSAR² gebied dus dat lukt ze nooit. No way!*”

De natuurliefhebster uit bovenstaand verhaal is iemand die zich veel bezighoudt met natuurbehoud op Bonaire en die zich met passie inzet om zoveel mogelijk beschermde dieren en beschermde gebieden te behoeden voor illegale praktijken, zoals het afgraven van koraalstenen en het vangen van wilde *lora's* (Geelvleugel Amazonepapegaai). Zij is één van de vele natuuractivisten die Bonaire rijk is en naast haar werk in het mangrovecentrum is zij ook werkzaam bij andere projecten, onder andere op het gebied van vogelmonitoring. Haar verhaal over *coralmining* is een voorbeeld van een botsing tussen het behouden van het natuurlijk landschap aan de ene kant en het gebruiken van het natuurlijk landschap ten behoeve van economische ontwikkeling aan de andere kant.

Deze scriptie richt zich op het natuurbeleid van Bonaire en op de verschillende discourses die daarin en daarover uitgedragen worden. Om die reden heb ik drie maanden op Bonaire gewoond en in die tijd heb ik met veel mensen gesproken die actief zijn in de natuurbeschermingswereld van Bonaire. Ik heb daarbij gemerkt dat het onderwerp 'natuur' en het al dan niet behouden ervan leidt tot botsingen en meningsverschillen tussen verschillende groeperingen op het eiland. Daarom heb ik met veel mensen gesproken die zeer uiteenlopende meningen over en visies op het natuurbeleid hebben. Ik heb daardoor informatie kunnen verkrijgen uit verschillende lagen van de bevolking, van overheidsmedewerker tot visser en van overkoepelende natuurorganisaties tot lokale, individuele initiatieven. Hieruit volgt een probleemstelling die ik in deze scriptie zal onderbouwen, namelijk dat het natuurbeleid op Bonaire onderhevig is aan culturele verschillen en dat de uitdragers van de verschillende discourses op het eiland het natuurbeleid vormgeven aan de hand van westerse wetenschappelijke overtuigingen. Grofweg is er een botsing ontstaan tussen voorstanders van economische ontwikkeling en voorstanders van natuurbescherming en die komen samen in debatten over de driehoeksverhouding tussen economie, ecologie en toerisme en de onderlinge balans die

2 Een RAMSAR gebied is een erkend beschermd gebied door de *Convention on Wetlands*, getekend in 1971 in Ramsar, Iran. Zie bijlage III.

hierbij noodzakelijk is. Hierbij speelt het begrip *environmental identity* een grote rol, want zoals zal blijken uit deze scriptie is die op Bonaire duidelijk aanwezig. Volgens velen moet er daarom ook rekening worden gehouden met de natuur en de bescherming daarvan als men economische ontwikkeling en winstmaximalisatie najaagt, met name omdat de grootste inkomstenbron van het eiland het toerisme is. En de grootste aantrekkingskracht van Bonaire op de internationale toeristenmarkt ligt in de natuurlijke kwaliteiten van het eiland en is vooral te vinden in de onderwaterwereld. Er heerst dus een debat op Bonaire over economische ontwikkeling aan de ene kant en duurzaamheid aan de andere kant en de vele actoren die hierbij een rol spelen vertegenwoordigen verschillende discoursen. Een manier om deze verschillen te begrijpen is aan de hand van cultureel verschil, omdat Bonaire een rijke diversiteit herbergt aan etnische en culturele achtergronden. Dit maakt van Bonaire naast een natuurlijk landschap ook een *social landscape*, oftewel een sociaal landschap, waar actoren samenwerken en elkaar soms ook tegenwerken. Deze scriptie is een beschouwing hiervan en geeft een beeld van het sociaal landschap van Bonaire, waar natuurbeleid niet alleen om het beschermen van de natuur gaat, maar zeker ook een economische en culturele strategie vertegenwoordigt.

1.1 Bonaire: voorbeeldfunctie in natuurbehoud?

Bonaire heeft een lange geschiedenis van natuurbescherming, vooral op het gebied van mariene ecosystemen. In 1961 ging dit van start met het beschermen van zeeschildpadden, het verbieden van speervissen in 1971, en de bescherming van koraal in 1975. Er werd een Marine Park opgericht op Bonaire om hierop toezicht te houden in 1979, met subsidies van het Wereld Natuur Fonds, de Nederlandse overheid, de overheid van de Nederlandse Antillen en de lokale overheid van Bonaire. In 1978 vond er een belangrijke gebeurtenis plaats op Bonaire, een '*world wide first*³': er werden ongeveer veertig *moorings* (boeien) geplaatst op duiklocaties, voor duikboten in het bijzonder, zodat zij zich daaraan konden vastmaken in plaats van ankers uit te gooien die het koraal beschadigden. Hierdoor staat Bonaire vaak bekend als een '*world leader in marine preservation*'. In de loop van de jaren groeide het Marine Park uit tot een nationaal park in de voormalige Nederlandse Antillen, inclusief *rangers* die zorgen voor onderhoud en toezicht. In 2003 vond er herstructurering plaats en onder leiding van Stichting Nationale Parken (STINAPA) werden zowel het Bonaire National Marine Park als het Washington Slagbaai National Park beheerd door één directeur. Daarnaast is er de Nature Tag ingevoerd, een toegangsbewijs dat duikers en snorkelaars moeten kopen en bij zich moeten dragen om het onderwaterpark te betreden, waarvan de opbrengst

3 Informatie STINAPA: <http://www.stinapa.org/>

naar STINAPA gaat⁴.

STINAPA speelt nog steeds een grote rol in de natuurbescherming op Bonaire, want met de mogelijkheid om regels te maken en toezicht daarop te houden, hebben zij een duidelijke stem gekregen in het natuurbeleid. Echter, de meningen zijn verdeeld over de functie van STINAPA en over de regels die zij uitvoeren. Een aantal van mijn informanten is van mening dat Bonaire haar voorbeeldfunctie al lang kwijt is, dat er niets duurzaam meer te vinden is op het eiland en dat de groene motor achter de economie verwaarloosd wordt. Voorbeelden hiervan zijn de vuilnisbelt, oftewel de *landfill*, waar ieders afval wordt gedumpt, zonder dat het gescheiden wordt. Zo belandt al het afval, inclusief eventuele giftige stoffen, op één grote vuilnisbelt en komt het dus terecht in de grond en in het grondwater. Volgens velen zijn er te veel en te grote auto's op het eiland, te veel en te grote cruiseschepen (waarvan het schip de *Freewinds* bovenaan staat) die hun afval dumpen op Bonaire en te veel afval in het algemeen. De meningen over de duurzaamheid van Bonaire zijn verdeeld en monden uit in frictie onder de bevolking. Deze frictie komt tot uiting in een groter debat dat speelt op het eiland, dat draait om de verhouding tussen duurzaamheid, economie en toerisme.

De belangrijkste bron van inkomsten op Bonaire is het toerisme, en met name het toerisme dat wordt aangetrokken door de onderwaterwereld rondom het eiland. '*Divers' Paradise*' wordt Bonaire ook wel genoemd en dit staat te lezen op de kentekenplaat van elke auto op het eiland. Naast duiken vinden er ook andere natuurgerelateerde activiteiten op Bonaire plaats, zoals windsurfen, kitesurfen, kayakken, klimmen, mountainbiken en grotten bezoeken. "Zonder natuur geen toerisme, dat weten ze hier maar al te goed" (WNF 2010: 10). Ook de *Tourism Corporation Bonaire* (TCB) benadrukt het belang van de natuur voor de economie en stelt dat tachtig procent van de economische inkomsten van het eiland afhankelijk is van de natuur. Reden genoeg dus om de kwaliteit van de natuur op peil te houden. Maar natuurbescherming is niet de enige prioriteit van het eiland; economische vooruitgang is ook belangrijk. En doordat toerisme zo een grote inkomstenbron betekent voor Bonaire, richten beleidsmakers en toeristenbureaus zich op het aantrekken van zoveel mogelijk toeristen. Dit betekent echter een aanslag op de natuur van het eiland, onder andere door het bouwen van woningen langs de kust, wat verstrekkende gevolgen heeft voor onder andere het koraalrif. Veel mensen zijn daarom van mening dat er naar een balans gezocht moet worden tussen duurzaamheid en economische ontwikkeling en dat toerisme daar tussenin kan staan om beide kanten te matigen. Toerisme zorgt voor economische ontwikkeling, maar teveel toerisme zorgt voor een achteruitgang in de kwaliteit van de natuur, en dit is nu juist datgene waarvoor de toerist naar Bonaire komt. Duurzame ontwikkeling en duurzame oplossingen zijn daarom belangrijk om de

4 Bonaire National Marine Park: <http://www.bmp.org/history.html>

natuurlijke aantrekkingskracht van Bonaire niet te laten verminderen, vindt de TCB. Mijn scriptie plaatst zich in het debat omtrent economische ontwikkeling, toerisme en duurzaamheid en richt zich onder andere op de verschillende discoursen die hierin aanwezig zijn en hoe deze door de betreffende actoren worden uitgedragen.

1.2 Theoretisch kader

De theoretische basis voor dit onderzoek is te vinden in de werken van een aantal auteurs, wier benaderingen mij hebben geïnspireerd om een originele manier te ontwikkelen om het natuurbeleid en behoud op Bonaire te kunnen analyseren. Om inzicht te krijgen in het toeristisch vertoog over en binnen Bonaire en op een geschiedenis van consumptie van natuurlijke bronnen raadpleegde ik het boek van Mimi Sheller: *Consuming the Caribbean* (2003). Zij stelt dat door het benadrukken van bepaalde natuurlijke elementen het (Caribische) eiland zich onderscheidt van andere tropische bestemmingen en dat het op deze manier een eigen identiteit krijgt met een bijbehorende symboliek. Hierdoor wordt dit natuurlijke element omgezet in een commercieel product en daarmee gecommmercialiseerd, oftewel gecommificeerd. De commodificering van het Caribisch gebied heeft economische winstmaximalisatie ten doel en mede door het kolonialisme, imperialisme en de plantage economie worden “[...] *entire natures and landscapes consumed as tropical paradise*” (Sheller 2003: 4, 14). De consumptie van het Caribisch gebied heeft volgens haar wortels in de geschiedenis van slavernij, toen de producten overzee werden geconsumeerd door het westen. Tropisch toerisme is slechts een ander voorbeeld van '*consuming the Caribbean*', aldus Sheller. Met deze kennis benader ik het toeristisch vertoog over en binnen Bonaire en beschouw ik de manier waarop Bonaire 'geconsumeerd' wordt door het toerisme. Bonaire's natuur, met name de onderwaterwereld, wordt daarbij ingezet als commercieel product om zo veel mogelijk toeristen geïnteresseerd te maken voor het eiland, zodat de consumptie in stand gehouden wordt.

In Tim Ingolds *The Perception of the Environment* (2000) heb ik een antropologische basis kunnen vinden voor mijn assumptie dat verbondenheid met de natuurlijke omgeving van groot belang kan zijn voor iemands identiteit. Hij stelt dat: “*Through living in it, the landscape becomes a part of us, just as we are part of it*” (Ingold 2000: 191). Hij legt uit dat er een relatie bestaat tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving en dat die relatie als identificatiemechanisme kan gelden. Door interactie met de natuurlijke omgeving ontwikkelt men een emotionele verbondenheid hiermee en deze manier van natuurbeleving ben ik op Bonaire vaak tegengekomen. Ik wil de redenering van Ingold dan ook toepassen binnen deze scriptie en aantonen dat voor de bevolking van Bonaire de relatie met de natuur van belang is voor de identificatie met het eiland. Ook de visie van Ingold op begrippen als 'landschap' en 'natuurlijke omgeving' zal ik behandelen, om de stap te

maken naar de benadering van Anna Tsing, die een sociaal aspect aan het landschap toekent en daarmee de natuurlijke omgeving typeert als een sociaal-natuurlijk landschap waarin sociale netwerken worden geconstrueerd die van belang zijn voor de inrichting van het natuurlijk landschap. Deze benadering, beschreven in *Friction: An Ethnography of Global Connection* (2005) zou een bijdrage kunnen leveren aan de manier waarop er naar Bonaire's landschap gekeken wordt. Het begrip *social landscape* staat hierbij centraal en in deze scriptie zal ik aantonen dat Bonaire gezien kan worden als een *social-natural landscape* dat invloed heeft op en beïnvloed wordt door menselijk handelen. Hierbij zal ik de verschillende discoursen die er op het eiland aanwezig zijn duiden als stromingen in dit *social-natural landscape* en deze discoursen uitleggen aan de hand van culturele diversiteit. Op Bonaire komt deze diversiteit naar voren in het debat over economische en duurzame ontwikkeling, waarvan de natuur een speelbal is.

Als aanvulling op de discussie over cultureel verschil wend ik mij tot de theorie van Vasos Argyrou, die met zijn boek *The Logic of Environmentalism* (2002) aantoont hoe het westen, met name Europa en de Verenigde Staten, zich positioneert in het mondiale debat over 'environmentalisme'. In dit debat is een wetenschappelijk kader geïntegreerd, namelijk het idee om op mondiaal niveau milieuproblematiek in kaart te brengen. Argyrou stelt dat in dit huidige environmentalisme-discours het westen aan de rest van de wereld oplegt wat de plek van de mens in de natuur is en hoe de houding van de mens moet zijn ten opzichte van de natuur. In mondiale politiek en in de vorm van duurzame ontwikkelingsprojecten wordt door het westen bepaald hoe men natuurbeleid moet vormgeven en hoe natuur behouden moet worden. Argyrou noemt dit de *Logic of the Same*. Deze theorie beschouw ik als zeer bruikbaar wanneer we kijken naar natuurbeleid op Bonaire en naar welke rol de internationale gemeenschap speelt in het vormgeven ervan.

In deze scriptie beschrijf ik verschillende manieren waarop de actoren hun visies en belangen kenbaar maken in het debat over duurzaamheid, toerisme en economie, waarbij ik de westerse positie extra wil benadrukken. Europese natuurorganisaties zouden daarbij gezien kunnen worden als actoren in het uitdragen van wetenschappelijke kennis over bijvoorbeeld duurzaamheid en op Bonaire zijn deze westerse organisaties ruimschoots vertegenwoordigd, misschien wel oververtegenwoordigd. De meeste natuurorganisaties zijn namelijk in handen van mensen die niet op Bonaire geboren zijn en de wetten omtrent natuurbeleid worden vaak gemaakt door westerse (Europese) politici en beleidsmakers en zijn afhankelijk van internationale verdragen. Door Argyrou's *Logic of the Same* toe te passen op de manier waarop het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire wordt vormgegeven, worden culturele verschillen tussen de beleidsmakers en de bevolking duidelijk. Juist doordat zulke intrinsieke verschillen in de heterogene Bonaireaanse samenleving weerspiegeld worden, komen deze naar voren in kwesties als duurzaamheid of economische

ontwikkeling en leidt dit tot onderlinge spanningen. Ongelijke machtsrelaties, waarbij de regels gesteld worden door een kleine en machtige minderheid, komen vaak voor en dit beleid is in de praktijk vaak Nederlands of internationaal. Hieruit blijkt dat westerse denkbeelden het huidige debat betreffende natuur en duurzaamheid op Bonaire beheersen. Hierdoor speelt culturele diversiteit onvermijdelijk een grote rol in het maken van (natuur)beleid en in het uitdragen van bepaalde discoursen op het gebied van natuurbescherming, duurzaamheid en winstmaximalisatie.

Met mijn scriptie hoop ik een bijdrage te leveren aan het academische debat omtrent de relatie tussen mens en natuur, de balans tussen duurzaamheid en economische ontwikkeling en de houding van westerse landen ten opzichte van andere, minder ontwikkelde landen onder het mom van environmentalisme en het duurzaamheidsdiscours.

1.3 Staatkundige ontwikkelingen

De Nederlandse overheid heeft rechtstreeks te maken met de beleidsplannen op Bonaire, want sinds tien oktober 2010 is het land Nederlandse Antillen ontmanteld en is Bonaire een bijzondere gemeente van Nederland geworden. Curaçao en Sint Maarten zijn op deze dag zelfstandige landen geworden binnen het Koninkrijk, maar voor Bonaire, Sint Eustatius en Saba (de BES eilanden) was dit vanwege economische redenen onmogelijk. De banden met het voormalige moederland zijn daarom aangehaald met hoop op meer financiële zekerheid en ontwikkelingen op het gebied van bijvoorbeeld infrastructuur en onderwijs⁵. De kwetsbare economische positie heeft de bevolking ervan doen doordringen dat een directe band met Nederland wellicht de enige optie is om verder te kunnen ontwikkelen. Dat deze keuze echter eerder als een NEE tegen de Nederlandse Antillen en grote broer Curaçao beschouwd kan worden dan een JA tegen Nederland, is te begrijpen door een blik te werpen op de onderlinge geschiedenis en politieke spanningen. Volgens eilandbewoners van Bonaire trok Curaçao zich weinig aan van haar financiële verplichtingen naar de andere eilanden toe. Deze verwaarlozing heeft ervoor gezorgd dat Bonaire zich graag wilde losmaken van Curaçao en koos voor een nauwere band met Nederland in de hoop op vooruitgang en ontwikkeling op sociaal en economisch gebied in een eerlijk, open en betrouwbaar politiek systeem (Koolen 2010). De directe band met Nederland heeft vergaande gevolgen op verschillende gebieden en er zijn sinds tien oktober 2010 veel ambtenaren richting Caribisch Nederland vertrokken. In mijn onderzoek heb ik me vooral gericht op de effecten in het duurzaamheid-economie-toerisme-debat en de rol van de Nederlandse ambtenaren daarin.

⁵ Rijksoverheid (<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/caribische-deel-van-het-koninkrijk/bonaire-sint-eustatius-en-saba>); Vereniging Nederlandse Gemeenten (www.vng.nl).

1.4 Methodologische verantwoording

Tijdens mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van kwalitatieve en etnografische onderzoeksmethoden om informatie te verkrijgen 'van binnen uit'. Dat wil zeggen dat ik meegedaan heb aan veel natuurgerelateerde activiteiten, zoals zeeschildpadden controleren langs de kust van Bonaire, nestboxen installeren voor papegaaien en participeren in een *beach clean-up* aan de oceaankant van het eiland waar veel afval aanspoelt. Verder heb ik ongeveer dertig interviews afgenomen en talloze informele gesprekken gehouden over de onderwerpen van mijn onderzoek. Hoewel ik tijdens de interviews gebruik heb gemaakt van topiclijsten, heb ik geprobeerd de informant zo veel mogelijk zelf te laten vertellen en slechts het gesprek te sturen als de onderwerpen naar mijn idee teveel afweken. Door het stellen van open vragen en door in te gaan op door de informant aangedragen onderwerpen, namen gesprekken vaak verrassende, onvoorziene wendingen. Mijn onderzoekspopulatie bestond uit mensen met verschillende culturele achtergronden, waaronder Nederlanders, Amerikanen, Engelsen, Venezolanen, Arubanen, Curaçaoenaars en Bonaireanen. Ook hun functies waren zeer divers en verspreid over alle lagen van de samenleving. Zo heb ik gesproken met ambtenaren van de Nederlandse overheid, ambtenaren van de lokale overheid, directeurs en medewerkers van natuurorganisaties (zowel Caribisch als Bonaireaans), *rangers*, managers van natuurparken, journalisten, geschiedkundigen, toeristenbureaus, onderwijskundigen en individuele natuurliefhebbers. Zoals hierbij waarschijnlijk opvalt, zijn dit actoren die actief zijn in de natuurbeschermingswereld van Bonaire. Aanvankelijk wilde ik mij verdiepen in de onderlinge verschillen wat betreft natuurbeleving binnen de populatie van Bonaire, maar tijdens de eerste weken van het onderzoek kwam ik erachter dat de actoren binnen het duurzaamheidsdiscours al zó verschillend waren en dat er daarin en tussen de actoren al zóveel tegenstrijdigheden voorkwamen, dat ik heb besloten mijn onderzoek te richten op deze groep mensen. In plaats van een vergelijking te maken tussen verscheidene discoursen heb ik dus besloten het duurzaamheidsdiscours nauwkeuriger te onderzoeken, omdat daarin al vele belangen spelen. Aangezien er op Bonaire heel veel mensen gemoeid zijn met natuurbeheer- en behoud, bleek deze onderzoekspopulatie divers en omvangrijk genoeg. Door gebruik te maken van de sneeuwbalmethode en via-via mensen te ontmoeten raakte ik steeds weer in contact met nieuwe informanten. Ook door de vele ondernomen activiteiten in de Bonaireaanse natuur en tijdens culturele manifestaties heb ik verscheidene informanten leren kennen. Ook hebben de media een belangrijke rol gespeeld in het vinden van informanten, aangezien de radio en de krant mij veel aanknopingspunten en namen boden die ik vervolgens heb uitgezocht en opgespoord. Wat betreft overige literatuur heb ik beleidsdocumenten, organisatietijdschriften, onderzoeksuitslagen, lokale boeken en kranten, informatiebrochures en vele websites geraadpleegd. Door datatriangulatie toe te

passen heb ik geprobeerd om de gegevens uit interviews te 'controleren', bijvoorbeeld door het navragen bij personen in verschillende functies, de kranten erop na te slaan en de feiten te controleren in beleidsdocumenten en persberichten. Door verschillende methoden van onderzoek met elkaar te combineren heb ik geprobeerd een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van mijn onderzoeksonderwerp en -populatie.

1.5 Opbouw scriptie

Ik ben mijn scriptie begonnen met een gedicht van de lokale dichteres Juchi, dat het poëtische begin van het verhaal vormt dat ik te vertellen heb over Bonaire. In de inleiding heb ik een schets gegeven van Bonaire's geschiedenis wat betreft natuurbescherming en waarom dit zo'n *hot issue* is op het eiland, namelijk omdat dit de meeste toeristen aantrekt en het daardoor de grootste inkomstenbron vormt. Vervolgens heb ik de auteurs geïntroduceerd die in mijn scriptie regelmatig naar voren zullen komen om alvast een kader te schetsen van de komende hoofdstukken en onderwerpen. Na een uitleg over de recente staatkundige ontwikkelingen, waaruit de relevantie van het onderzoeksmoment duidelijk wordt, ben ik overgegaan op de methodologische verantwoording om aan te geven op welke manier ik dit onderzoek heb gerealiseerd.

In het volgende hoofdstuk zal ik ingaan op de identificatie van eilandbewoners met Bonaire en het belang van de *environmental identity* daarbij. Na een korte uitleg van diverse begrippen over natuur en landschap zal duidelijk worden hoe belangrijk de Bonaireaanse natuur kan zijn voor iemands identiteit en identificatie met het eiland aan de hand van de verhalen van een aantal van mijn informanten. Het hoofdstuk sluit af met het onderwerp natuureducatie, dat een onderdeel vormt van identificatie met Bonaire. Door kinderen te onderwijzen over natuur en het belang van de natuur voor Bonaire, groeien het besef en het begrip dat Bonaire afhankelijk is van zijn natuurlijke kwaliteiten. Door natuuronderwerpen op een speelse wijze te onderwijzen, behoren de lessen volgens de kinderen tot de leukste op school. Natuureducatie draagt daarom bij aan identificatie met Bonaire en een gevoel van verbondenheid met het eiland.

In hoofdstuk drie ga ik in op de geschiedenis van Bonaire, hoe het eiland is gebruikt voor zijn natuurlijke eigenschappen en op welke manier dit nog steeds voorkomt. De natuur komt terug in verscheidene nationale uitingen en hieruit blijkt het belang dat de bevolking hecht aan de natuur van het eiland, zowel vroeger als nu. Door commodificering van het natuurlijk landschap is dit geworden tot grootste aantrekkingskracht op de internationale toeristenmarkt en dat heeft nogal wat gevolgen voor de natuur.

In het daaropvolgende hoofdstuk wordt er aandacht besteed aan ongelijke articulatiemacht op Bonaire en de daarbij behorende schaalniveaus van macht. Omdat sinds tien oktober 2010 de

invloed van Nederland is vergroot, ook in de natuursector, is dit een belangrijk gegeven om mee te nemen wat betreft de machtsverhoudingen op Bonaire. Internationale wetgeving speelt een grote rol in natuurbeleid en de houding van het westen, voornamelijk die van Europa, zal worden uitgelegd aan de hand van een theorie die westerse wetenschappelijke kennis in een nieuw daglicht stelt.

Tenslotte komt in hoofdstuk vijf de samenwerking aan bod tussen verschillende organisaties. Er wordt een overzicht gegeven van verschillende actoren die een stem hebben in het natuurbeleid en in de daarbij behorende discoursen. De culturele achtergrond van de actoren zal hierbij besproken worden als onderdeel van de manier waarop zij het natuurlijk landschap van Bonaire inrichten. Hieruit blijkt dat tegenstrijdige perspectieven uitmonden in onderlinge spanningen en dat zorgt voor onenigheid en frictie tussen de actoren in de natuurbeschermingswereld.

Het laatste, afsluitende hoofdstuk bevat enkele conclusies en een aanbeveling voor toekomstig onderzoek wat betreft het cruiseboottoerisme. Ook geef ik kort weer hoe deze scriptie kan bijdragen aan het wetenschappelijk debat rondom het identiteitsvraagstuk. Ik hoop dat mijn scriptie een bijdrage zal kunnen leveren aan dit vraagstuk en dat het een vernieuwende kijk biedt op de wijze van natuurbescherming op Bonaire.

Hoofdstuk 2. Identificatie met Bonaire

2.1 Environmental Identity

Op Bonaire hoefde ik de krant maar open te slaan of er stond weer een artikel in over natuurbescherming, bedreigde diersoorten of nieuwe campagnes. Ook op de radio kwamen er regelmatig spotjes voorbij van STINAPA, die bezig was met een bewustmakingscampagne om de mensen erop te attenderen hoe belangrijk de natuur is voor het leven op het eiland en dat men er daarom zuinig op moet zijn. Een duik in de wereld van de natuurorganisaties op Bonaire maakte mij duidelijk dat er op het kleine eiland in de Caribische Zee enorm veel waarde aan de natuurlijke omgeving wordt gehecht en dat er in verhouding bijzonder veel mensen mee gemoeid zijn om de natuur van Bonaire te beschermen, behouden en te bewaren. Tijdens mijn onderzoek heb ik ervaren dat veel mensen de natuurlijke omgeving van Bonaire als belangrijk beschouwen in hun leven, en dat de 'natuur' één van de eerste dingen is die mensen opnoemen als ze me vertelden wat Bonaire zo bijzonder voor hen maakt. In deze paragraaf ga ik hier verder op in en zal ik proberen aan te tonen dat de relatie tussen mens en natuur van belang kan zijn voor iemands identiteit en ook voor de identificatie met Bonaire.

2.1.1 Definities en begrippen

Als we kijken naar verbondenheid met de natuur komen we in de academische literatuur onder meer de volgende begrippen tegen: *nature bonding*, *connectedness with nature*, *attachment to landscape* en *environmental identity* (Clayton & Opatow 2003; Holland 2003; Ingold 2000). Maar voor we dieper ingaan op het concept identiteit en we verbondenheid met de natuur als onderdeel daarvan kunnen zien, moet allereerst duidelijk worden wat we verstaan onder de begrippen 'natuurlijke omgeving' en 'landschap'.

Er zijn grofweg twee manieren om naar de 'natuur' te kijken: de ene manier beschouwt natuur als iets onaangetast, een pure, zuivere 'wildernis', waar geen mens aan te pas is gekomen. De andere manier kent een grotere rol toe aan de mens en ziet de mens als deel van de natuur. In deze laatste visie wordt de natuur gezien als geconstrueerd door de mens en door de constante interactie tussen mens en natuur (cf. Tsing 2005). Tim Ingold (2000) heeft ook veel geschreven over de relatie tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving en hij maakt een verschil tussen de twee begrippen natuur (*natural environment*) en landschap (*landscape*) (2000: 193). Daarbij maakt hij

ook een onderscheid binnen het begrip 'nature', namelijk 'really natural nature' (het object van studie voor onder andere biologen) en 'culturally perceived nature' (het object van studie voor onder andere antropologen). De laatste is voor mij van groot belang, want deze visie gebruik ik wanneer ik het heb over verbondenheid met de 'natuur'. Ik stel dat de natuur van Bonaire een product is van de interactie tussen mens en natuur, en daardoor *culturally perceived*. Maar volgens Ingold is de natuurlijke omgeving minder door mensen beïnvloed dan het landschap en hij ziet het landschap daarom als de leefwereld van de mens. De scheiding is niet makkelijk te maken en in veel gevallen zijn de twee begrippen inwisselbaar, vooral als het gaat om natuur als *culturally perceived*. Het landschap is echter het resultaat van menselijke invloed op de natuur en wordt dus gevormd door menselijke activiteiten. De definitie die Ingold gebruikt om het begrip *landscape* uit te leggen is de volgende:

“The landscape is the world as it is known to those who dwell therein, who inhabit its places and journey along the paths connecting them” (2000: 193).

Het landschap bestaat daardoor uit menselijke kentekens, zoals kanalen en wegen. Op Bonaire is dit te zien aan wegen die dwars door de *kumuku*⁶ gaan, een aangelegde, toeristische kustweg naar het noorden van het eiland, trappetjes langs de rotsen naar de zee en ballenlijnen in de zee voor zwemmers. Toen mijn informanten me vertelden over hoe mooi zij Bonaire vonden, dan hadden zij het niet over het landschap, maar over de natuur. Toen ik op een ochtend een wandeling ging maken met Maria, een inwonster van Rincon en een enorme natuurliefhebster, wilde zij juist niet over de gemakkelijke paden lopen, maar over de paadjes ertussendoor. Daar groeien meer verschillende planten en hoor en zie je ook meer vogels, meende zij. Ze kon er maar niet over ophouden hoe mooi ze de omgeving vond en hoe trots ze was dat ze haar hele leven daar had mogen wonen. De natuur van Bonaire betekent veel voor haar, en met name de rustige stukjes waar niet al te veel toeristen komen. Zij houdt van het 'ongerepte', de 'echte' wildernis waarvan Tsing (2005) juist aangeeft dat het volgens haar niet bestaat. Maria is een voorbeeld van een andere benadering van natuur: een houding die getypeerd kan worden als *nature loving* en die hoort bij het houden van zuiverheid en ongeschondenheid. Volgens Maria is juist die natuur het waard om behouden en beschermd te worden, omdat er niet zoveel plekken meer op het eiland te vinden zijn waar de mens zich nog niet mee heeft bemoeid.

Anna Tsing beschrijft in haar boek *Friction: An Ethnography of Global Connection* (2005) haar visie op het begrip landschap en legt uit dat er volgens haar geen ongerepte wildernis bestaat. Alle natuur is beïnvloed door menselijk handelen en onaangetaste natuur is een illusie. Tsing

6 Vertaling uit het Papiaments: leeg land. Hiermee worden zowel het land als de boerenbedrijfjes aangeduid.

bekritiseert hierbij het conservationistisch denken dat het menselijk handelen als conflicterend ziet met 'onaangetaste' natuur, en stelt een nieuwe benadering voor om natuur te duiden: als een sociaal landschap: een plek waar sociale netwerken geconstrueerd worden in een natuurlijk landschap. Waar Ingold het landschap dus ziet als gemaakt door menselijk handelen, kijkt Tsing vooral naar de sociale netwerken in een natuurlijke omgeving, maar tegelijkertijd stelt ook zij dat elk landschap geconstrueerd wordt door de mens. In overeenstemming met met deze twee schrijvers zal ik deze benadering aanhouden en stel ik dat Bonaire perfect aansluit bij het idee van een landschap dat zowel natuurlijke als menselijke aspecten heeft, waar conservationistisch denken bepaalde gedeelten wil behouden vanwege de 'ongereptheid' ervan en waar sociale netwerken het natuurlijk landschap beïnvloeden: een sociaal-natuurlijk landschap dus.

Ingold gebruikt ook een andere term die bruikbaar is voor mijn studie naar natuurbeleving op Bonaire, namelijk het begrip '*dwelling*'. Hij legt dit uit als handelen in en met de natuurlijke omgeving, maar niet alleen het bewonen ervan. Het is niet enkel het gebruiken, vormen, en bebouwen van de natuurlijke omgeving, maar ook het er door worden beïnvloed. Door *dwelling* wordt de natuurlijke omgeving gebruikt en ervaren door mensen en gevormd door menselijk handelen. "*Dwelling situates the practioner in the context of an active engagement with the constituents of his or her surroundings*" (Ingold 2000: 5). Deze binding resulteert in een gehechtheid aan de omgeving. Op Bonaire kan er bijvoorbeeld gehechtheid ontstaan doordat de omgeving werk biedt, vrijetijdsbestedingen, natuurlijke bronnen zoals kruiden en planten, maar ook doordat de schoonheid ervan voor ontroering kan zorgen en persoonlijke geschiedenis herinneringen met zich meebrengt. Gehechtheid kan op die manier voor betekenisgeving zorgen en bijdragen aan identificatie met zijn of haar omgeving. Met andere woorden, door constante interactie met de natuurlijke omgeving kan men daarmee een emotionele binding ontwikkelen.

2.1.2 Emotionele betrokkenheid

"Through living in it, the landscape becomes a part of us, just as we are part of it" (Ingold 2000: 191).

Hieruit blijkt dat interactie met de natuurlijke omgeving van belang kan zijn voor iemands persoonlijkheid, voor iemands identiteit, omdat men zich eraan hecht en het daardoor een deel van jezelf wordt. Een voorbeeld hiervan komt van *ranger* George 'Kultura' Thodé⁷. George is hoofdruiter van het Washington Slagbaai Nationaal Park en heeft zijn hele leven in het park

⁷ Interview George Kultura 10-03-2011 en 26-04-2011.

gewoond. Onlangs heeft hij zijn dertigjarig jubileum gevierd in dienst van de natuurorganisatie STINAPA (Sichting Nationale Parken), maar daarvóór bracht hij ook al zijn tijd door in het park. Momenteel heeft hij zijn kantoor bij de ingang van het park: een klein kamertje achterin het museum dat onderdeel is van het *visitor centrum*. De muren van zijn kantoortje hangen vol met krantenartikelen, foto's en geschiedenisweetjes. In het midden staat een groot bureau, waar achter Kultura enthousiast vertelt over zijn werk in het park. Tijdens ons interview hebben wij het onder andere over de geschiedenis van het park, natuurbescherming, educatieve programma's voor schoolkinderen en over de zelfgemaakte tattoo die hij op de binnenkant van zijn hand heeft staan: de plattegrond van Bonaire. Af en toe, wanneer ik denk een serieuze interview-vraag te stellen, barst hij uit in een bulderende lach en geeft aan de hand van een filosofische uitspraak antwoord op mijn vraag. Zo vertelt hij mij wat voor hem het belangrijkste is in zijn leven: “de zon, de maan, de zee, de wind en de wolken”. Op mijn onbegrijpende reactie verschijnt er een twinkeling in zijn ogen en begint hij aan zijn uitleg over zijn werk in het park, dat hij ziet als zijn 'levenswerk'. Hij leeft “in en met de natuur”, zoals hij zelf zegt, en door zijn ruim veertigjarige aanwezigheid in het park beschouwt hij de natuur als onderdeel van hemzelf. Elke dag maakt hij een vaste ronde door het park en controleert daarbij de wegen, bomen, struiken en baaien. Eenmaal mocht ik mee op zijn dagelijkse tocht en kon ik zien hoe de controle in zijn werk gaat. De hele weg praatte hij honderduit over alles wat we tegenkwamen, hij liet me zien waar vroeger de plantages waren, waar de huizen stonden en waar zijn ouders elkaar hebben ontmoet. Toen we weer terugkwamen bij de ingang zei hij: “Zo. Nu heb je alles gezien. Nu heb je mijn thuis gezien”. George vertelde met zo veel liefde over 'zijn' park dat ik me heel goed kon voorstellen dat het voor hem aanvoelt als een thuis. De natuur om hem heen, die altijd om hem heen is geweest en waar hij elke kleine verandering in opmerkt, is deel van hem geworden. Zijn leven draait om het welzijn van deze natuur en bijhouden van de veranderingen. Hij heeft een zeer emotionele band met deze natuur en is er erg gehecht aan. Hij voelt zich er zelfs verantwoordelijk voor. Zijn *active engagement* met de natuur van het park, om de woorden van Ingold te gebruiken, zorgt ervoor dat George zich zeer verbonden voelt met de natuurlijke omgeving. Deze houding en constante interactie heeft bij hem gezorgd voor een identificatie met het landschap, precies zoals Ingold dit omschrijft. Door *dwelling* in het park, is de natuur een deel van zijn identiteit geworden. George staat op Bonaire bekend als de 'burgemeester van de natuur van Bonaire' en hij wordt dan ook regelmatig geraadpleegd als het gaat om te nemen beslissingen wat betreft natuurbeleid. Voor George is de natuur méér dan slechts zijn werk: het is zijn leven en het is onderdeel van zijn identiteit.

2.1.3 Environmental Identity

Het identiteitsbegrip is een veelomvattend begrip dat veel verschillende componenten heeft, uiteenlopend van psychologisch tot sociaal tot antropologisch. Het is bovenal een dynamisch, aan veranderingen onderhevig begrip, waardoor het niet eenvoudig te duiden is. Het is te beschouwen als een “proces van het leggen, onderhouden en verbreken van verbindingen” (WRR 2007: 14). Zo is 'de Bonaireaanse identiteit' ook een dynamisch proces van identiteitsvorming dat door iedereen op een andere manier wordt beleefd en uitgedragen. Dat het natuurlijk landschap als onderdeel gezien kan worden van insulaire identiteit, is aangetoond in verscheidene onderzoeken uit het Caribisch gebied (Sheller 2003) en ook uit Bonaire zelf (Koolen 2010; Van Wijk 2005). Zij stellen dat de natuurlijke leefomgeving een (belangrijk) component is van de insulaire identiteit en dat deze bijdraagt aan identificatie met het Caribisch eiland.

Clayton en Opatow (2003) beschrijven met de term *environmental identity* precies datgene wat Ingold probeert uit te leggen wanneer hij stelt dat het landschap door *dwelling* 'een deel wordt van ons', en wij van het landschap. De natuur ontwikkelt zich als een element van onze identiteit door middel van emotionele betrokkenheid en een *environmental identity* heeft te maken met de manier waarop men zich positioneert ten opzichte van zijn natuurlijke omgeving⁸ (Clayton & Opatow 2003: 2). Holland (2003) legt uit dat iemands identiteit altijd bestaat uit verschillende componenten en dat iedereen '*multiple identities*' heeft, waar het element 'natuur' er een van kan zijn. Zij stelt dat een identiteit als environmentalist niet de enige identiteit van iemand hoeft te zijn, maar dat deze kan conflicteren met andere uitingen van identiteit, zoals uit haar studie blijkt naar jagers die tegelijkertijd ook environmentalist zijn. De binding met de natuur beschouwt zij als één van de vele aspecten van identiteit, die problematisch kan zijn met andere aspecten van identiteit (Holland 2003: 34). Haar ideeën over conflicterende elementen van identiteit laat ik even voor wat ze zijn, maar haar standpunt dat de natuur een (belangrijk) onderdeel is van identiteitsvorming sluit aan bij mijn onderzoeksbevindingen en ook bij de visies van Ingold (2000) en Clayton & Opatow (2003). Ingold gaat hierbij een stapje verder en stelt dat het organisme en zijn natuurlijke omgeving niet twee afzonderlijke componenten zijn, maar onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het vertrekpunt van zijn ecologische benadering duidt hij aan als “*whole-organism-in-its-environment*” (Ingold 2000: 19). Daarmee wil hij aantonen dat de twee begrippen niet los van elkaar gezien kunnen worden, maar dat zij één geheel vormen.

Mijn onderzoek is te kleinschalig om te kunnen stellen dat de bewoners van Bonaire zich allemaal onlosmakelijk verbonden voelen met de natuur van hun eiland, maar de mensen die ik heb leren kennen, of ze nu actief waren in natuurbescherming of niet, voelden zich op de een of andere

8 Letterlijke vertaling: “*How we orient ourselves to the natural world*”.

manier zeker verbonden met hun natuurlijke omgeving. De één omdat hij leeft van de visserij, de ander omdat hij elke dag wandelingen maakt, en nog een ander omdat hij elke dag aan het windsurfen is in Lac Bay. Dit hoeft echter niet te betekenen dat zij het eens zijn met de vele regels op het gebied van natuurbescherming, dat is in veel ogen weer een heel ander verhaal. Maar als we ons puur richten op betrokkenheid met het natuurlijk landschap, dan beamen veel bewoners soortgelijke gevoelens voor hun “dushi Boneiru”⁹.

Ook Sean Paton¹⁰, een ruige Engelsman die nu twaalf jaar woonachtig is op het eiland, voelt een krachtige passie voor Bonaire en zet zich daarom in om de bodemvervuiling onder de aandacht van de lokale en Nederlandse overheid te brengen. Hij heeft een eigen radioprogramma waarin hij rockmuziek combineert met politieke gesprekken en maakt filmpjes over de kwaliteit van het grondwater, die hij op YouTube zet. Het grondwater is volgens hem zeer vervuild, onder andere door het lozen van afval van de cruiseboot de *Freewinds*, die elke week een aantal dagen aanlegt in Bonaire en meerdere malen per uur grote vrachtwagens heen en weer laat rijden tussen de haven en de *landfill*. Op zijn veranda, omringt door een paar wild blaffende honden, vertelt Sean hoe hij al dertig jaar actief is voor het milieu en hoe hij op Bonaire is terechtgekomen. Na vanuit Gibraltar de Atlantische Oceaan te zijn overgestoken en een tijdje op Sint Maarten gewoond te hebben, vertrok hij van daaruit naar Bonaire en was verbaasd en ontroerd over de schoonheid van de natuur. Hij wist meteen dat Bonaire zijn nieuwe thuis zou worden. Twaalf jaar later is hij echter niet meer zo positief over de kwaliteit van de natuur van Bonaire en zet hij alles op alles om mensen te bereiken met de boodschap dat Bonaire helemaal niet duurzaam is. “*Everything is based on unsustainability*” meent Sean, en hij noemt voorbeelden van de invloed van cruiseschepen op de natuur tot aan het feit dat er geen *recycling* van afval plaatsvindt. Zijn leven bestaat al dertig jaar uit het aan het licht brengen wat regeringen volgens hem verborgen willen houden en de laatste jaren daarvan heeft hij zich ingezet om de natuur van Bonaire op de politieke agenda te zetten en mensen ervan op de hoogte te brengen dat er praktijken gaande zijn die funest zijn voor de kwaliteit van het koraalrif en het grond- en drinkwater. Clayton en Opatow (2003) menen dat *environmental identity* indirect gemeten kan worden door indicaties van emotionele affiniteit met natuur, *environmental concern* en een idee van verantwoordelijkheid ten opzichte van het verkleinen van natuurproblemen (Clayton & Opatow 2003: 136). Hieruit blijkt dat Sean een duidelijk voorbeeld is van iemand met een *environmental identity*, want hij is zowel persoonlijk als publiekelijk zeer betrokken en zet zich op verschillende manieren in om schade aan het natuurlijk landschap zoveel mogelijk te beperken. Hij is zich door de constante interactie de afgelopen jaren gaan identificeren met het landschap van Bonaire en door een gevoel van verantwoordelijkheid is de liefde voor de natuur van het eiland

9 Vertaling uit het Papiaments: mooie, prachtige, heerlijke Bonaire.

10 Interview Sean Paton 10-03-2011.

onderdeel geworden van zijn identiteit. Weliswaar op een geheel andere manier dan George Kultura, maar allebei zijn zij gehecht aan Bonaire's natuurlijk landschap op een wijze die hun een *environmental identity* verschaft. In hoofdstuk vijf zal ik ingaan wat hun uiteenlopende culturele achtergrond betekent voor hun relatie en handelswijze met betrekking tot de natuur, aangezien George zijn hele leven op Bonaire gewoond heeft en Sean weliswaar in Engeland geboren is maar vervolgens de wereld over heeft gezworven. Wat zij in ieder geval gemeenschappelijk hebben, is hun emotionele binding met het natuurlijk landschap van Bonaire doordat hun *dwelling* ervoor zorgt dat “*the landscape becomes a part of us, just as we are part of it*”, om Ingold nogmaals te citeren (Ingold 2000: 191).

2.2 Natuureducatie als onderdeel van identificatie met Bonaire

Een ander voorbeeld van een *environmental identity* waaruit blijkt dat zij Bonaire's natuurlijk landschap beschouwt als deel van haar identiteit is Desiree Croes, de organisatrice van het Natuur- en Milieu-Educatie project van STINAPA (NME)¹¹. Zij heeft dagelijks te maken met de natuur van Bonaire en aan haar is de taak om de kinderen van alle basisscholen op het eiland te leren over natuur- en milieu-onderwerpen. Ze heeft voor elke leeftijdsgroep een eigen project met specifieke onderwerpen, zodat ze elk jaar andere dingen leren. Zo maakt ze bijvoorbeeld voor groep twee interactieve spelletjes op de kinderboerderij en gaat ze strandjutten met groep acht. Daarbij maakt ze gebruik van speciale leskisten die in samenwerking met de betreffende specialisten en organisaties worden samengesteld per onderwerp, bijvoorbeeld vleermuizen, zeeschildpadden of papegaaien. De kinderen krijgen dan eerst theoretische les in de klas, waarna ze ook praktijklessen hebben in de omgeving. Desiree probeert de kinderen enthousiast te krijgen voor dieren en natuur door de lessen zo leuk, spannend en interactief mogelijk te maken. Zo leren ze iets over de waarde van de natuur op een speelse manier, die er hopelijk voor zorgt dat ze het gemakkelijk onthouden. Desiree hoopt dat ze op deze manier haar steentje kan bijdragen aan het behoud van de natuur van Bonaire en dat de kinderen op een verstandige, duurzame manier om zullen gaan met de natuur, ongeacht wat ze van huis uit meekrijgen. Ze hoopt dat haar lessen genoeg blijven hangen bij de kinderen om ze onder andere bewust te maken van bedreigde diersoorten en de effecten van afval in de natuur. Haar NMEprojecten nemen veel tijd in beslag en ze is vaak onderweg naar verschillende scholen en praktijklocaties. Ook voor haar is het natuurlijk landschap van Bonaire deel uit gaan maken van haar identiteit want zij is dagelijks bezig met het overbrengen van kennis en ervaring op het gebied van natuur en milieu.

Op een strandjuttersproject bij Willemstoren, aan de oostkust van het eiland, raakte ik aan de

11 Interview Desiree Croes 15-03-2011.

praat met een jongen uit groep acht. Hij vertelde mij dat hij de lessen van Desiree veel leuker vond dan de 'gewone' lessen op school. Ze hadden eerst in de klas geleerd wat er allemaal aanspoelt uit zee en wat daarvan schadelijk is en wat niet. Op het strand hadden ze toen het chemisch afval zoals plastic gescheiden van het natuurlijk afval zoals hout en daar een 'kunstwerk' van gemaakt. Aan het einde van de dag kreeg het mooiste kunstwerk een prijs en tegelijkertijd was het strand helemaal schoongemaakt. Hij vertelde me dat hij de lessen van Desiree altijd heel leuk vond, vooral de lessen over de verschillende vissen in de zee, en dat hij in het weekend nu ook veel vaker ging snorkelen met zijn ouders. Daarvóór deed hij dat eigenlijk nooit, maar hij had zijn ouders overtuigd om een keer mee te gaan snorkelen en sindsdien gaan ze vaker mee. Desiree vertelde me dat het vaker voorkomt dat de kinderen dingen leren en meemaken in haar (praktijk)lessen die ze niet van huis uit hebben geleerd en dat ze hun ouders soms enthousiast maken voor activiteiten zoals afval scheiden en snorkelen. Voor Desiree is het resultaat echter al geboekt als de kinderen haar lessen zélf maar onthouden, dat hoeven ze niet per sé thuis over te brengen. “Zolang ze in hun hart weten wat wel en wat niet goed is en als ze in hun hart maar environmentalistjes worden, dan ben ik tevreden,” lacht Desiree.

Op dit moment wordt er hard gewerkt aan nieuwe lesmethodes voor de basisscholen op Bonaire. Een interview met onderwijskundige Eveliene Coenen van de Stichting Expertisecenter Onderwijs Zorg Bonaire (EOZ) maakt duidelijk dat er grote vraag is naar context-specifieke leermiddelen en dat de huidige lesmethodes aan vervanging toe zijn. Ook de recente staatkundige ontwikkelingen hebben er mee te maken dat het onderwijssysteem aan het veranderen is. Het basisonderwijs op Bonaire, Saba en Sint Eustatius krijgt geen Nederlands stempel, maar het moet wel binnen de Nederlandse onderwijskerndoelen passen. Deze kerndoelen zijn afgestemd op Nederland, maar worden wel aangepast aan de Caribische omgeving. Eveliene Coenen stelt dat het belangrijk is dat de kinderen leren over het Caribisch gebied en Zuid-Amerika. “Ze groeien hier op, dus hebben ze ook kennis van hier nodig. Het is van belang voor de toekomst van de kinderen dat ze leren waar ze vandaan komen en dat ze niet alleen kennis hebben van de geschiedenis van Nederland, maar juist ook van hun eigen omgeving¹²”. Daarom is Eveliene druk bezig met het ontwikkelen van leermiddelen samen met leerkrachten en lokale specialisten. Kris Kats is één van die specialisten, die veel kennis heeft over onder andere tropische hydrologie en daardoor veel weet over de onderwater-ecosystemen van het eiland. Hij meent ook dat het hard nodig is voor de basisscholen om meer contextuele kennis aan te bieden, zodat de kinderen opgroeien met de wil en de kennis om de natuur van Bonaire te behouden en het op een duurzame manier te ontwikkelen¹³:

12 Interview Eveliene Coenen 22-03-2011.

13 Interview Kris Kats 09-03-2011.

“De kinderen weten veel over Amerika, maar over de natuur van Bonaire weten ze maar weinig. Daarom moet er een nieuwe lesmethode ontwikkeld worden, met veel meer kennis en informatie over Bonaire erin. De interesse van de Bonaireanen voor hun eigen eiland moet ontwikkeld worden, zodat ze er meer om gaan geven en er duurzamer mee om gaan”.

Ook maatschappijleerdocente Maria Koeks is van mening dat onderwijs een grote rol speelt in de kennis van natuur en milieu van de basisschoolleerlingen¹⁴. Zij werkt veel samen met Desiree van STINAPA en legt uit dat de kennis over Bonaire bijdraagt aan een gevoel van identificatie met het eiland. Ook zij vertelt me dat het zorgelijk is dat de kinderen heel veel weten over Nederland en Amerika maar weinig kennis hebben over hun eigen eiland. Ze zijn internationaal georiënteerd, en dat is goed, maar de kennis van de eigen omgeving moet daarbij niet achterwege blijven, vindt Maria. Zij stelt dat er daarbij een verschil bestaat tussen jong en oud:

“De oudere mensen weten nog veel van de natuur en de *kunukus* want zij hebben er zelf in gewoond, maar jongeren zijn weggetrokken naar Europa en velen daarvan zijn niet teruggekomen. Nu wordt er gelukkig meer aandacht besteed op school om de eigen cultuur te leren kennen zodat de jongeren hopelijk niet allemaal wegtrekken, maar Bonaire waarderen en hier blijven. Er zit een *gap* tussen jong en oud. Door meer les te krijgen over de cultuur en natuur van Bonaire krijgen de kinderen een sterkere Bonaireaanse identiteit.”

Deze Bonaireaanse identiteit, op basis van kennis van natuur en cultuur, is iets dat veel van mijn informanten belangrijk vinden als het gaat om de educatie van de jeugd. De internationale oriëntatie is goed, maar het blijft belangrijk om goed te beseffen waar men vandaan komt en waar de *roots* liggen. Kennis van (de natuur van) het eiland versterkt de emotionele band en ontwikkelt zich als onderdeel van de identiteit, wat we ook wel *environmental identity* kunnen noemen. Ook volgens Boi Antoin, journalist en 'natuurmens', is het van groot belang om lokale kennis van de natuur niet verloren te laten gaan maar juist te verspreiden onder de bevolking. Boi is een bekend figuur op Bonaire en houdt zich bezig met veel verschillende praktijken op het gebied van het documenteren en bewaren van de Bonaireaanse cultuur. Hij werkt ook als journalist bij lokale krant de Extra en zijn kantoortje staat vol met boeken over de flora en fauna van het eiland. Op het moment houdt hij zich bezig met het digitaliseren en ontsluiten van het cultureel archief op Bonaire, in samenwerking met erfgoedcentrum DIEP. Aangezien Boi in de afgelopen jaren een uitgebreide collectie aan Bonaireaans cultureel erfgoed heeft opgebouwd, zal dit na digitalisering opengesteld worden voor

14 Interview Maria Koeks 07-04-2011.

een breed publiek. Maar Boi heeft de meeste kennis van de flora en fauna niet opgedaan in boeken; hij maakt namelijk al jaren meerdere keren per week wandelingen door de natuur waarbij hij uren in de natuur verblijft om te observeren en te onthouden wat hij ziet. Het liefste gaat hij alleen, vertelt Boi, en dan gaat hij uren onder een boom zitten en genieten van alles om hem heen. Maar daarnaast organiseert hij ook educatieve wandelingen waarbij hij zowel vertelt over de flora en fauna die hij tegenkomt, als ook over de culturele geschiedenis van slavernij, plantages en *kunukus*¹⁵. Ook houdt hij zich bezig met het maken van een televisieprogramma, waarin hij met senioren in gesprek gaat over het belang van cultuur en natuur van Bonaire. Door zijn werk bij de krant, tv, radio en door zijn wandelingen is hij een bekend gezicht op Bonaire en dit geeft hem een zekere autoriteit op het gebied van culturele en natuurlijke kennis. Zijn identiteit bestaat heel zichtbaar uit verschillende componenten, waarvan verbondenheid met de natuur er één is. Het is zijn missie om de eilandbewoners meer kennis te geven over hun eiland en om hen te laten begrijpen wat hun geschiedenis is. Hij wil de Bonaireaanse identiteit van de mensen voeden met kennis over natuur en cultuur. In ons gesprek ging hij dieper in op de boodschap daarachter en waarom het nou zo belangrijk is om te weten 'waar je vandaan komt'¹⁶:

“Het eiland kennen is jezelf kennen. Je leert meer over je eigen identiteit als je weet waar je vandaan komt en wat de geschiedenis van je voorouders is. Tijd doorbrengen in de natuur maakt je verbonden met het eiland: cultuur en natuur zijn één!”

Zijn *dwelling* komt hierin duidelijk naar voren, evenals het effect dat het heeft op zijn betrokkenheid met de natuur. Boi heeft niet alleen een persoonlijke, emotionele band met het natuurlijk landschap van Bonaire, maar hij heeft ook een duidelijke missie om dit over te brengen op anderen. Hij concludeert dat educatie daarbij van groot belang is en dat dit bijdraagt aan de identificatie met Bonaire.

2.3 Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik aangetoond dat op Bonaire de relatie tussen mens en natuur van belang kan zijn voor identificatie met het eiland. Er zijn vele manieren om naar natuur te kijken en aan de hand van de benaderingen van Tsing (2005) en Ingold (2000) hebben we daarin een onderscheid kunnen maken. Hieruit blijkt dat Bonaire ook wel een sociaal-natuurlijk landschap genoemd kan worden. Het begrip *dwelling* neemt hier een bijzondere plaats in, want hierdoor wordt de natuurlijke

15 Vertaling uit het Papiaments: leeg land. Hiermee worden zowel het land als de boerenbedrijfjes aangeduid.

16 Interview Boi Antoin 04-04-2011.

omgeving gebruikt en ervaren door mensen en gevormd door menselijk handelen. *Dwelling* resulteert in een gehechtheid aan de omgeving, waardoor een emotionele binding tot stand kan komen. George Kultura heb ik hierbij genoemd als voorbeeld van gehechtheid aan de natuurlijke omgeving in zodanige mate dat de natuur een deel is geworden van zijn identiteit. Hij wordt niet voor niets de 'burgemeester van de natuur van Bonaire' genoemd. Het identiteitsbegrip is een ruim begrip en bestaat uit vele dynamische elementen, waarvan binding met de natuur er één kan zijn. We spreken van een *environmental identity* als deze binding met natuur een belangrijk component van onze identiteit vormt. Sean Paton is iemand die zijn *environmental identity* inzet om praktijken aan het licht te brengen die in zijn ogen aan verbetering toe zijn, zoals bodem- en grondwatervervuiling. Hij zet zijn binding met natuur om in acties en voelt zich, net zoals George, verantwoordelijk voor het natuurbehoud van het eiland. Op een geheel andere wijze, maar met dezelfde passie voor natuur, komt hun binding met natuur tot uiting in hun handelen.

Natuureducatie is een manier om kennis over de natuur en het milieu over te dragen aan de jongere generatie op Bonaire. Desiree Croes spant zich in om de natuur- en milieuprojecten zo aantrekkelijk mogelijk te maken voor kinderen zodat ze zich bewust worden van onder andere bedreigde diersoorten en afvalverwerking. Ook specialisten uit Nederland zien het belang van NMEprojecten en werken samen om de lesmethodes op basisscholen op Bonaire te verbeteren en de Caribische context er meer in te verwerken dan nu het geval is. Want “het eiland kennen is jezelf kennen” volgens Boi Antoin en dit betekent dat NME van groot belang is bij het ontwikkelen van een (*environmental*) *identity* en bij identificatie met Bonaire.

In het volgende hoofdstuk beschrijf ik hoe het natuurlijk landschap en de natuurlijke bronnen van Bonaire in de geschiedenis zijn gebruikt door Europa en hoe dit heeft geleid tot een (indirecte) afhankelijkheidspositie. Toerisme is hiervan een moderne variant, omdat de toeristen van over de hele wereld worden aangetrokken door het natuurschoon van Bonaire. Door middel van toerisme wordt Bonaire verkocht als een tropische consumptie, waarbij het zoeken is naar de balans tussen economische vooruitgang en duurzame ontwikkeling.

Hoofdstuk 3 Bonaire als tropische consumptie

3.1 Directe en indirecte afhankelijkheid

Tera di Solo y suave bientu
Patria orguyoso sali fo'i lama
Peublo humilde y semper kontentu
Di un kondukta tur parti gaba

Land van zon en zachte bries
Trots land verrezen uit de zeegrasbedden
Bescheiden volk, altijd tevreden
Zich altijd dapper weren

“Dit eerste couplet van het Bonaireaanse volkslied zegt veel over de mentaliteit van de eilanders, voor wie de zee altijd dichtbij is. De zee is zoveel groter en machtiger dan de eilanders dat enige bescheidenheid op z'n plaats is” (Groenenboom 2009: 54).

Om te kunnen begrijpen welke rol de relatie met de natuur speelt voor de bewoners van Bonaire, is de eerste stap te kijken naar symbolen die het eiland vertegenwoordigen, zoals het volkslied en de nationale vlag. Het eerste couplet van het volkslied maakt duidelijk dat de mensen zich imaginair verbonden voelen met de zee en de natuurlijke elementen en het geeft een aanwijzing naar de eeuwenlange economische, culturele en sociale afhankelijkheid ervan. Ook in de nationale vlag komen enkele natuurlijke elementen terug, namelijk het blauw van de zee en het geel van de zon. De helft van de vlag is donkerblauw en geeft daarmee aan hoe belangrijk de zee was en is voor de bewoners. Dat de natuur zo sterk terugkomt in deze twee nationale uitingen laat zien dat er een bepaald verband bestond en bestaat tussen de bewoners en de natuur van Bonaire. In dit hoofdstuk ga ik in op de directe en indirecte afhankelijkheid van de natuur voor Bonaire en hoe de natuurlijke elementen vervolgens worden ingezet om het eiland te promoten op de internationale toeristenmarkt. Toerisme is hierbij een vorm van afhankelijkheid van de natuur, omdat natuurgerelateerde activiteiten de grootste aantrekkingskracht zijn voor de toeristen.

Bonaire maakt al eeuwenlang gebruik van zijn natuurlijke kwaliteiten en hulpbronnen. Het eiland bestond vroeger uit vele plantages met maïs, aloë vera en hout en daarnaast waren ook de zoutpannen een belangrijke bron van inkomsten. Landbouw, veeteelt en de zoutindustrie waren de voornaamste middelen van bestaan en dit geeft aan hoe belangrijk natuurlijke producten voor het eiland waren (cf. Klomp 1983). Mimi Sheller toont met haar boek *Consuming the Caribbean* (2003) aan hoe producten uit het Caribisch gebied gebruikt werden door de Europeanen om zo verbindingen te leggen die hebben geleid tot het tot stand komen van het huidige wereldhandelssysteem en de hedendaagse consumptiemaatschappij. Zij legt uit hoe de Europeanen het Caribisch gebied hebben 'geconsumeerd', zowel in economische, politieke, culturele als in natuurlijke zin. Deze consumptie is volgens haar een essentieel onderdeel geweest in het tot stand komen van een wereldhandelssysteem. Naast natuurlijke producten werd echter ook het natuurlijk landschap geconsumeerd, in de vorm van een 'tropisch paradijs'. Sheller meent dat het tropische landschap werd geïdealiseerd en beschouwd als een verhandelbaar goed ter vervulling van de westerse fantasie (Sheller 2003: 37; 46). Sheller doelt dus niet enkel op economische handelsrelaties, maar ook op symbolische relaties van consumptie tussen het westen en het Caribisch gebied die ook nu nog te vinden zijn in bijvoorbeeld de vorm van toerisme. Van belang hierbij is het begrip '*tourist gaze*' waarmee Sheller uitlegt dat de toerist op een bepaalde manier het landschap en de mensen beschouwt en zij geeft kritiek op het westers toerisme dat naar tropische vakantiebestemmingen vertrekt om een paradijselijke ervaring te beleven.

“Not only did Northern consumers continue to 'eat' them from a distance, but they increasingly came to consume them up close as tourists. While Caribbean comestibles like sugar, bananas, and rum flowed into Northern markets, Northern tourists found an equal enjoyment, or at least interest, in watching the labouring bodies of people in the Caribbean. They drew, photographed, painted and described in writing the 'picturesque' scenes that these labouring bodies constituted” (Sheller 2003: 147).

Naast overduidelijke artikelen als suiker, rum, fruit en koffie zijn ook het natuurlijk landschap in de vorm van een tropisch paradijs, het menselijk lichaam in de vorm van slaven en prostitutie en culturele producten zoals muziek, literatuur en wetenschappelijke kennis door Europeanen en Noord Amerikanen gebruikt en misbruikt. Sheller spreekt hier dus over zowel de economische handelsrelaties als over de symbolische relaties van consumptie die samen de transatlantische consumentenmaatschappijen vormden. Door middel van toerisme wordt het Caribisch gebied

volgens haar opnieuw geconsumeerd door westerse welgestelden en met name het natuurlijk landschap is hierbij het paradijselijke paradepaardje.

Deze theorieën over consumptie en toerisme betrek ik op Bonaire, dat in zijn geschiedenis ook veel geëxporteerd heeft naar het westen en daardoor onderdeel is geworden van het geconsumeerde Caribisch gebied. De natuurlijke producten van de plantages en het zout uit de zoutpannen waren de voornaamste exportmiddelen, maar volgens Sheller kunnen ook mensen onderdeel van consumptie zijn: in eerste instantie kwam dit voor in de slavenhandel. Op Bonaire heeft er ook slavenhandel plaatsgevonden en deze slaven werden voornamelijk gebruikt om te werken in de zoutpannen. Daarmee viel Bonaire onder wat Sheller ook wel noemt een *slave society*. Inmiddels zijn de *slave societies* ontwikkeld in een *service society* door mensen nog steeds in te zetten als dienstbaar en werkzaam voor anderen. Door Bonaire ook te zien als een *service society* kunnen we toerisme als een vorm van consumptie duiden, dat gebruik maakt van de mogelijkheden die de *service society* hen biedt. Sheller stelt namelijk dat de fantasie van de toerist boven alles gaat en dat zijn visie van het onaangetaste Caribische eiland in stand moet worden gehouden door dienstbare glimlachen, hekken en muren (Sheller 2003: 30). Op Bonaire wordt er ook veel aan gedaan om de ervaring van de toerist zo paradijselijk en zo 'Caribisch' mogelijk te maken. Voorbeelden hiervan zijn de geïmporteerde palmbomen op *resorts*, opgespoten stranden en afsluitbare hekken om *resorts* en langs de kust. Op Bonaire komen er van oorsprong geen palmbomen voor, maar toeristen houden over het algemeen erg van palmbomen en zouden ze graag zien op hun tropische bestemming en daarom hebben veel luxe *resorts* palmbomen op het strand neergezet. Hetzelfde verhaal geldt voor zandstranden: Bonaire heeft een rotsige kust zonder veel zand langs de vloedlijn. Dit is één van de redenen waarom het koraal zo floreert en vlakbij de kust zo afwisselend is. Maar toeristen zien graag zandstranden langs de kust om te kunnen zonnen en gemakkelijk het water te betreden en daarom hebben verscheidene hotels zandstranden laten aanleggen. Het nadeel hiervan is dat dit zand het koraal bedekt, waardoor het afsterft. Tegemoet komen aan de wensen van de toerist is in dit geval schadelijk voor datgene waarvoor de toerist in eerste instantie naar het eiland kwam: de onderwaterwereld.

Dit onderwerp kwam ter sprake tijdens de presentatie van de uitkomsten van onderzoek door studenten van Hogeschool Van Hall Larenstein in samenwerking met IMARES Wageningen, STINAPA en het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I)¹⁷. De onderzoekers hadden een studie voltooid in de regio van het Lac¹⁸ en presenteerden hun resultaten aan een groep geïnteresseerden, onder wie natuurorganisaties, overheid (Nederlands en lokaal),

¹⁷ Presentatie te Sorobon op 03-05-2011.

¹⁸ Zie bijlage I voor een kaartje van Bonaire.

hotelhouders, restauranthouders en de toerismebranche. De discussievraag werd geopperd om meer zandstranden aan te leggen, om zo tegemoet te komen aan de wensen van de toerist. Met name op een cruiseboot-dag liggen de zandstranden die er wél zijn namelijk propvol en is er eigenlijk onvoldoende ruimte om alle toeristen een plekje te geven. De oplossing zou daarom het aanleggen van meer zandstranden kunnen zijn. Elvis Martinus van windsurfwinkel The Windsurf Place vond dit een goed idee zodat de bestaande zandstranden minder druk bezet zouden zijn en daardoor ook minder te verduren zouden hebben van de vele toeristen. Echter, Paul Hoetjes van het ministerie EL&I van de Rijksdienst Caribisch Nederland was het hier niet mee eens, omdat de aanleg van extra zandstranden desastreuze gevolgen heeft voor het omliggende koraalrif. Hij kwam met een voorbeeld van Curaçao, waar onlangs ook zandstranden zijn bijgespoten maar waar het honderden meters van het rif heeft verwoest.

Uit dit voorbeeld blijkt dat het lastig is om aan de wensen van de toerist toe te geven en aan de lokale mensen die willen verdienen aan die toeristen, omdat het soms tegenstrijdige gevolgen kan hebben voor diezelfde industrie en in dit geval voor de natuur. Ook blijkt hieruit dat het toerisme sterk verbonden is met de natuurlijke elementen van het eiland. De wensen van de toerist worden op Bonaire als zeer belangrijk beschouwd, maar de vraag is in hoeverre de *service society* rekening houdt met het in balans houden van economische vooruitgang en een duurzame manier van omgaan met de natuur, opdat het koraal zo min mogelijk wordt beschadigd. Ook het beeld dat de TCB (*Tourism Corporation Bonaire*) van Bonaire schetst op de internationale toeristenmarkt draagt bij aan het idee waarmee de toeristen naar Bonaire komen. Als zij plaatjes met zandstrand te zien krijgen, verwachten zij ook op een zandstrand te kunnen liggen. In het besturen van de *service society* is daarom een rol weggelegd voor de toerismebranche, om het toeristisch product van Bonaire aan te passen aan de kwaliteiten en capaciteiten van het eiland.

Ook het rapport Pourier, geschreven in 1992 door een commissie genoemd naar de toenmalige president van de Nederlandse Antillen Miguel Pourier, stelt dat er wat betreft de economische inkomsten van Bonaire een grote rol is weggelegd voor de natuur. Tachtig procent van alle inkomsten zijn inmiddels afhankelijk van het natuurlijk landschap en ondersteuning daarvan ziet het rapport als noodzakelijk. In het begin van de jaren negentig erkende het Bestuurscollege van Bonaire de noodzaak van een beleidskader voor de sociaal-economische ontwikkeling van het eiland en de commissie Pourier kreeg tot taak het opstellen van een rapport dat enerzijds uitgangspunten diende aan te geven voor de sociaal-economische ontwikkeling van het Eilandgebied Bonaire en anderzijds voorwaarden diende te bevatten voor de implementatie daarvan. Resultierend in een rapport dat onder andere veel aandacht schenkt aan de balans tussen natuur en

economie, spoort het de overheid aan om het beschermen van het koraalrif als een belangrijke taak te beschouwen, omdat het rif de grootste aantrekkingskracht van het eiland waarborgt. Ondersteuning van natuur en economie is volgens rapport Pourier van groot belang¹⁹. Ook projectattaché Ton Akkerman, werkzaam bij de Rijksdienst Caribisch Nederland (RCN) voor het ministerie EL&I, benadrukt het belang van het rapport Pourier tijdens ons interview en vertelt dat dit rapport over duurzame ontwikkeling was bedoeld om economie en natuur hand in hand te laten gaan, ook in de politiek²⁰. Hij stelt daarbij dat de nieuwe generatie politici deze gedachte niet meer in stand houdt en een tegenstrijdige koers vaart. “In het rapport waren economie en natuur met elkaar verweven, maar nu staat het op losse schroeven,” zegt Akkerman. Uit ons gesprek blijkt dat hij het zeer eens is met het rapport Pourier en hij benadrukt dan ook de afhankelijke positie van de Bonaireaanse economie van de natuur. De taak die hij op zich heeft genomen is ervoor te zorgen dat er invulling wordt gegeven aan internationale verdragen, zodat bepaalde natuurwetten en -regels gehonoreerd worden en blijven, waarmee de politiek zorgdraagt voor het in stand houden van de 'groene motor' van Bonaire. Hieruit blijkt dat ook politici zich bewust zijn van het feit dat de economie van Bonaire afhankelijk is van de natuurlijke elementen van het eiland en dat zij op één lijn zitten met zowel de toerismebranche als de natuurorganisaties.

3.2 Commodificering van het natuurlijk landschap

Door technologische ontwikkelingen en mondialiseringsprocessen is de wereld één groot netwerk gaan vormen, waarin communicatie en beweging van zowel mensen als goederen sneller dan ooit plaatsvinden (cf. Inda & Rosaldo 2008). Groei van *interconnectedness*, transnationaliteit en mobiliteit heeft ervoor gezorgd dat de toeristensector de afgelopen decennia flink is gegroeid. Tropische bestemmingen zoals Bonaire zijn bereikbaarder geworden en worden daardoor vaker gekozen om vakantie te vieren, ook al ligt het aan de andere kant van de wereld. Vaak wordt er door de toeristische sector van de betreffende vakantiebestemming een bepaald (essentialistisch) plaatje van het land geschetst op de internationale toeristenmarkt om het land onder de aandacht te brengen. Voor Bonaire is dit tot nog toe altijd de onderwaterwereld geweest en heeft de *Tourism Corporation Bonaire* (TCB) zich gericht op het duiktoerisme. Inmiddels proberen zij ook andere markten aan te boren en is sinds een paar jaar het aantal cruiseboottoeristen flink gestegen. De schepen mogen gedurende zes maanden, van november tot mei, aanleggen in de hoofdstad Kralendijk waarop ze het volgende half jaar wegblijven. Zoals eerder aangegeven wordt er in de

19 http://bonairegov.an/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=161&Itemid=216&lang=nl

20 Interview Ton Akkerman 17-03-2011.

wetenschappelijke literatuur gesteld, onder andere door Mimi Sheller (2003), dat door middel van toerisme het Caribisch gebied wordt gecommuniceerd en geconsumeerd. Dit wil zeggen dat het gebied tot een verhandelbaar goed wordt gemaakt, aangeboden op de internationale toeristenmarkt, en 'gebruikt', oftewel geconsumeerd, door de toeristen. In deze paragraaf ga ik in op commodificatie van Bonaire en hoe de TCB het natuurlijk landschap van Bonaire neerzet als consumptiemiddel voor de Europese en Amerikaanse markt. Daarbij focus ik op de rol van het cruiseboottoerisme, dat onder de bevolking van Bonaire zeer tegenstrijdige reacties oproept.

3.2.1 Opkomst van het toerisme in het Caribisch gebied

De huidige wereld is te benoemen aan de hand van een aantal M-woorden, waaronder Modernisering, Mobiliteit, Migratie, Multiculturaliteit, Mondialisering en Milieu. Deze woorden beschrijven de huidige situatie waarin onderlinge afhankelijkheid en verbondenheid centraal staan, waar mondiale afspraken gelden en waar lokale handelingen implicaties hebben op mondiaal niveau en andersom. Sociale wetenschappers, en antropologen in het bijzonder, spreken ook wel over een nieuwe wereldorde. In deze wereldorde worden *interconnectedness*, transnationaliteit en wederzijdse afhankelijkheden beschreven als belangrijke ontwikkelingen (cf. Appadurai 1996; Bauman 1998; Inda & Rosaldo 2008). Onderdeel van deze toegenomen mobiliteit en communicatie is de groei van het (internationale) toerisme. Ook in het Caribisch gebied is deze groei op te merken en sinds de jaren zestig is de toeristenindustrie uitgebreid tot de economische hoofdsector die het momenteel is (Albuquerque & McElroy 1992; Harrison 2001). In de jaren tachtig is die industrie snel gegroeid door de stijgende inkomens van Amerikanen en Europeanen, die vooral werden aangetrokken door de mogelijkheden van de eilanden wat betreft natuursporten zoals duiken, kayakken, windsurfen en snorkelen. Deze regio wordt daarom ook wel de *pleasure periphery* genoemd door de vele vrijetijdsbestedingen die er mogelijk zijn (Harrison 2001: 163).

Brigitte de Bruin, marketing manager van de *Tourism Corporation Bonaire*²¹, vertelt mij dat Bonaire vroeger voornamelijk een *diving island* was, maar dat ze zich nu ook richt op een groep nieuwe mensen. Er zijn naast duiken ook veel andere activiteiten te doen op Bonaire en de TCB wil zijn focus uitbreiden naar een breder publiek. De bestaande netwerken in de doelmarktlanden worden hiervoor gebruikt, maar nieuwe websites, winkels en tijdschriften worden aangesproken om ook te gaan adverteren voor Bonaire. Er zijn op dit moment vier kantoren wereldwijd van de TCB: in Haarlem, New York, Caracas en Kralendijk. Van hieruit worden de twee grootste markten

21 Interview Brigitte de Bruin 21-04-2011.

bediend: Noord Amerika / Europa en Zuid Amerika. De TCB wil de bestaande netwerken ontwikkelen en een nieuw soort toerist aantrekken, die niet alleen voor het duiken naar Bonaire komt, maar ook voor andere activiteiten. Brigitte legt mij uit dat de TCB hoopt een soort toerist aan te trekken die zowel sport, rust als natuur waardeert, die dus zowel rustig als actief bezig wil zijn en ook nog natuurliefhebber is. Een toerist die “de natuur kan waarderen zoals hij is en niet gelijk naar de McDonald’s vraagt”.

Deze visie is vernieuwend, want tot voor kort nam het karakter van het toerisme op Bonaire steeds meer de vorm aan van massatoerisme, dat velen juist als schadelijk ervaren voor het natuurschoon op Bonaire. Uit het artikel van Albuquerque en McElroy (1992) over *Caribbean small-island tourism* blijkt dat Bonaire hoog in de tweede schaal geplaatst kon worden wat betreft de ontwikkeling van massatoerisme. De derde schaal is de hoogste, waarbij de nationale economie vrijwel volledig afhankelijk is van het toerisme en de samenleving draait om het levend houden van het toerisme gedurende het hele jaar (Albuquerque & McElroy 1992: 620; Harrison 2001: 172). Bonaire was in 1992 dus te plaatsen in schaal twee en klom in de richting van de derde schaal. Inmiddels zijn de meningen op het eiland verdeeld over welke kant het toerisme op moet gaan en deze meningen komen samen in de discussie over het cruiseboottoerisme.

3.2.2. Het cruiseboottoerisme

In de haven van Bonaire mogen er gedurende zes maanden lang verscheidene cruiseboten aanleggen, die na een paar uur of een hele dag weer verder varen naar een ander eiland. Deze 'flats op water' bieden ruimte aan gemiddeld drieduizend man, die Kralendijk en de bezienswaardigheden van het kleine eiland overspoelen gedurende hun aanwezigheid. De barretjes aan de kust zitten vol, op het strand is er geen vrije stoel meer te vinden, taxibusjes rijden in een lange stoet achter elkaar de kustweg af richting het noorden om de weg regelmatig te blokkeren en de kustweg in Kralendijk wordt afgesloten om deze busjes ruimte te geven zich op te stellen in een rij zodat de toeristen op geordende wijze in kunnen stappen. Tijdens mijn interview met Kris Kats van de overkoepelende Caribische organisatie *Progressive Environmental Solutions* zaten wij op de pier van Karel's Bar een kopje koffie te drinken toen een grote cruiseboot naast ons aanlegde en de passagiers de pier af kwamen gelopen. Het was een rustige woensdagochtend, maar langzaam werden wij ingebouwd door uitpuffende Amerikaanse toeristen, die ook een plekje in de bar zochten. Zonder te vragen schoof er eerst een stel naast ons aan tafel en even later kwam er een gezin tussen de tafel en de rand van de pier aan onze andere kant zitten. Her en der stoelen verzamelend vonden zij het een

zeer geschikte plek, zo tussen onze tafel en het water. Ons gesprek werd er zodanig door verstoord dat Kris voorstelde om ergens anders heen te gaan waar we minder last zouden hebben van de cruisetoeeristen, want op deze manier konden wij niet meer rustig praten.

Veel van mijn informanten in natuurorganisaties spraken hun frustraties uit tegen de cruiseboten. Sean Paton, de milieuactivist uit het vorige hoofdstuk, wist te vertellen dat het cruisetoeisme op Bonaire hardnekkig volhoudt, maar dat men op andere Caribische eilanden al lang weet dat het verwoestend werkt voor het koraal en dat ze daar niet meer welkom zijn. Een andere informant, José “Junny” Janga, huidige manager van het Washington Slagbaai National Park maar daarvoor werkzaam in de toeristenindustrie, kon mij wat meer informatie geven over de cruiseboottoeristen²². Hij noemde het cruiseboottoerisme een “hete aardappel” en zei dat het om een kleine groep gaat die gedurende een kleine periode goed geld verdient, vooral de mensen van de markt en van de taxi's. Maar op de boot zitten volgens hem helemaal geen *rijke* mensen en daarom is de hoop dat ze terugkomen naar Bonaire tevergeefs. Daar komt bij dat ze niet specifiek gekozen hebben voor een reis naar Bonaire, maar voor een cruisetour langs een aantal Caribische eilanden. Bonaire is slechts één van de vele mooie paradijsjes die ze op hun vakantie bezoeken. Junny is van mening dat dit soort toerisme omgebouwd moet worden naar *stay over* toerisme: toeristen die terugkomen en blijven terugkomen. Van de boten komt echter bijna niemand terug. Daar staat volgens hem tegenover dat de cruiseschepen schade aanrichten aan het eiland in de vorm van afval, aan het rif door vernieling en aan de overige toeristen door irritatie en drukte. Ten slotte zegt hij nog dat Bonaire een *divers' paradise* is, maar cruisetoeeristen zijn geen duikers. Ook Elsmarie Beukenboom, directrice van STINAPA en voormalig directrice van de TCB, vindt de cruiseschepen “twee keer niks”²³. Ook zij is van mening dat de passagiers niet naar Bonaire komen voor de natuur of überhaupt voor Bonaire, maar dat Bonaire toevallig in het pakket van hun cruisetour zit.

“Je kan die cruisetoeeristen niet opvoeden. Ze zijn er maar een uurtje of vier, vijf en dan gaan ze weer weg. Hun *mindset* is daarom anders dan de toeristen die speciaal naar Bonaire komen voor de natuur of voor duiken. Ze willen niets weten van beschermde gebieden, ze willen gewoon afkoelen in de zee. Iemand die thuis lang heeft zitten nadenken over zijn vakantiebestemming en dan Bonaire heeft gekozen, die bereidt zich voor en weet er veel meer van af. Die hebben ook de tijd om iets te weten te komen van Bonaire's natuurbescherming en iets aan hun gedrag te veranderen. Maar als je slechts vier uur hier rondloopt heb je daar geen tijd voor. Van tevoren krijgen ze, als het goed is, wel een *briefing*

22 Interview Junny 17-03-2011.

23 Interview Elsmarie Beukenboom 06-04-2011.

op de boot, tussen de diamanten, *tax free* en de alcohol door, maar dat is toch geen plek om over natuurbescherming te praten. Die mensen willen gewoon van boord en lopen met dollartekens in hun ogen de pier af.”

Zoals blijkt uit bovenstaand citaat van Elsmarie Beukenboom, is zij geen groot voorstander van de cruiseboottoeristen. Haar mening is dat ze over het algemeen weinig af weten van de rol die natuurbescherming op het eiland inneemt en ze hebben geen tijd genoeg om hierover te leren en hun gedrag eventueel aan te passen. Daardoor zijn cruiseboottoeristen een grotere bedreiging voor de natuur dan toeristen die langer op Bonaire verblijven en daarover maakt de directrice van de grootste natuurorganisatie op het eiland zich zorgen.

Aan de andere kant brengen deze toeristen ook inkomen met zich mee voor onder andere de taxichauffeurs, voor de verkopers op het lokale marktje dat speciaal voor de cruiseboten opgericht wordt en voor de strandtenten. Ik sprak hierover met Felix 'Papy' Cecilia, die onder andere vertegenwoordiger van de lokale overheid in het bestuur van STINAPA is, maar ook “voorvechter van de natuur”, zoals hij zichzelf noemt. Hij vertelde dat men hem ook wel de “pitbull” noemt, omdat hij tijdens het cruisebootseizoen de coördinatie op zich neemt van het verkeer rondom de aanlegpielen. Hij is de algemeen coördinator en loopt daarom op cruisebootdagen langs de haven in een wit pak, zodat hij herkenbaar is voor iedereen. Hij zorgt dat alles ordelijk verloopt en kijkt met name naar de veiligheid van de toeristen en dat de taxichauffeurs niet teveel mensen tegelijk in hun busjes vervoeren. Toen ik hem vroeg wat hij vond van het cruisetoerisme, gaf hij mij daarover een duidelijk antwoord:

“Cruiseboten, daar kan ik kort over zijn. Geen enkele Bonaireaan is tegen cruiseboten. Weet je wie er tegen de boten zijn, dat zijn de hotelhouders die vrezen voor hun inkomen omdat zij liever *stay over* toeristen zien die komen duiken, zodat ze veel aan hen kunnen verdienen. Maar van de schepen is het de bedoeling dat ze een voorproefje krijgen van Bonaire zodat ze weer terugkomen. Ik roep de hele dag: “Nu hebben jullie een *taste of Bonaire*, kom terug! *Once a visitor, always a friend!*” Dit toerisme brengt geen schade aan Bonaire, het zorgt juist voor inkomen! Voor taxi's, tourbedrijven, gidsen, de markt, de plaatsen die ze bezoeken, de restaurants... Het is nooit een last geweest. Hoe meer zielen hoe meer vreugde!”

Papy is dus duidelijk van mening dat de cruiseschepen van grote waarde zijn voor de Bonaireaanse

economie en dat ze geen schade toebrengen aan het natuurlijk landschap, in tegenstelling tot verscheidene natuurorganisaties. Hij vindt het cruiseboottoerisme een veel minder groot gevaar voor de natuur dan het duiktoerisme, want van alle passagiers van een boot gaat er maar een paar procent duiken. Dus dat is tenminste geen aanslag op het koraal en mensen die voor het duiken naar Bonaire komen, vormen daarom een veel grotere bedreiging om het koraal te vernielen volgens hem. De snorkelaars van de boot worden zelfs naar bepaalde plekken gebracht, waar ze onder controle kunnen snorkelen. Om te zwemmen gaan ze naar Sorobon, waar het beschermde zee gras is afgezet met linten met een groot “verboden toegang” bord erbij, dus dat is volgens Papy ook goed geregeld.

“De mensen die tegen zijn, zijn meestal de *makamba's*²⁴ of lokale mensen die belangen hebben bij de Nederlanders. Natuurorganisaties overdrijven als ik weet niet wat, want je kunt niet van een taart eten en ook nog taart overhouden. Als je ontwikkeling wil, moet je daar ook bepaalde dingen voor opofferen.”

Papy wil hiermee benadrukken dat 'echte' Bonaireanen de cruiseschepen een goede ontwikkeling vinden voor de economie van Bonaire en dat het duiktoerisme, ook wel *stay over* toerisme genoemd in meer algemene term, veel schadelijker is voor de natuur van het eiland en het koraalrif dan de schepen zijn. Er is echter nog geen onderzoek gedaan naar de concrete effecten van de boten op de natuur en met name op de kwaliteit van de onderwaterwereld, dus veel meningen berusten op persoonlijk belang en feiten zijn nergens terug te vinden.

3.2.3 Het toeristisch product

Het moge inmiddels duidelijk zijn dat het toeristisch product van Bonaire voornamelijk bestaat uit de natuur van het eiland en met name de onderwaterwereld. De *Tourism Corporation Bonaire* stelt daarom niet voor niets dat tachtig procent van alle economische inkomsten indirect of direct van de natuur afhankelijk zijn. De TCB heeft Bonaire jarenlang gepromoot als '*divers' paradise*' en daarmee wordt de aandacht van de internationale toeristenmarkt gevestigd op het koraalrif en de duiksport. Zelfs op de nummerplaten van de auto's staat deze slogan en daaruit blijkt hoezeer Bonaire wordt geïdentificeerd met zijn natuur. Sheller (2003) beargumenteert dat door het benadrukken van bepaalde natuurlijke elementen een eiland onderscheiden wordt van andere

²⁴ *Makamba* wordt in het Papiaments gebruikt om Nederlanders aan te duiden. Het kan als scheldwoord gebruikt worden, maar het is inmiddels een ingeburgerd woord op het eiland. Veel 'makamba's' gebruiken het woord zelf ook.

tropische toeristenbestemmingen en dat het op die manier een eigen identiteit krijgt. Op Bonaire heeft dus het koraalrif, dat langs de gehele westkust van het eiland ligt, deze functie. De natuurlijke elementen worden hierdoor omgezet naar een commercieel product, wat Sheller (2003) ook wel commodificeren noemt. De commodificering van het natuurlijk landschap van het Caribisch gebied heeft economische ontwikkeling ten doel en daardoor worden “[...] *entire natures and landscapes consumed as tropical paradise*” (Sheller 2003: 4; 14). Zoals de onderwaterwereld voor Bonaire symbool staat, is de palmboom volgens Sheller het symbool voor het gehele Caribisch gebied als *natural paradise*. Het is een symbool voor vrije tijd, rust en een zorgeloos leven: een ontsnapping uit de dagelijkse sleur (Sheller 2003: 68). Dit zou een verklaring kunnen geven voor het feit dat verschillende *resorts* op Bonaire palmbomen hebben geplant, hoewel deze boomsoort op het eiland van oorsprong niet voorkomt. Toeristen associëren palmbomen met een tropisch paradijs en 'verwachten' palmbomen aan te treffen op hun zonnige bestemming. Palmbomen worden daarom ingezet om de omgeving 'tropischer' te maken en meer tegemoet te komen aan de wensen van de toerist. Door het essentialiseren van de culturele en natuurlijke elementen van een vakantiebestemming zoals Bonaire en ze als product aan te bieden op de internationale toeristenmarkt, kunnen we zeggen dat deze elementen gecommuniceerd worden ter consumptie voor de (cruiseboot) toerist. Maar waar de TCB eerder Bonaire in de verkoop deed in de hoop op zo veel mogelijk toeristen, richten zij zich nu op een specifiekere markt. Ze willen het cruisetoeisme tot een stilstaan brengen en dit niet langer uitbreiden en daarnaast gaan zij zich richten op een soort toerist die zowel voor sport, natuur en rust naar Bonaire getrokken wordt. Hierdoor profiteren er meerdere arbeidstakken op het eiland in plaats van alleen de duikindustrie en de cruisebootindustrie en worden de inkomsten gespreid. Zo wordt er inmiddels ook veel geadverteerd voor natuur boven water, zoals voor kayaken in de mangrovebossen, tochten door het Washington Slagbaai National Park, het uitzicht over het Gotomeer, het spotten van zeldzame vogelsoorten en paardrijdtochten waarbij je ook kunt zwemmen met de paarden in het Lac. Het toeristisch product van Bonaire maakt dus een ontwikkeling door: van hoofdzakelijk duikbestemming naar meer diversiteit in het aanbod van natuurgerelateerde activiteiten.

3.3 Samenvatting

Bonaire is zowel indirect als direct afhankelijk van zijn natuurlijke kwaliteiten. Twee nationale uitingen, het volkslied en de vlag, laten dit zien. In het volkslied wordt er gezongen over de invloed van de zee en in de vlag zijn de kleuren blauw en geel verwerkt, die symbool staan voor de zon en

de zee. Bonaire maakt al eeuwenlang gebruik van zijn natuurlijke bronnen en nog steeds is de natuur de grootste inkomstenbron. Waar de natuur vroeger voor directe inkomsten zorgde door middel van plantages en de zoutindustrie, kan deze nu vooral gezien worden als een indirecte inkomstenbron middels het toerisme. Sheller (2003) legt uit dat het Caribisch gebied gezien kan worden als economische, politieke, culturele en natuurlijke consumptie door Europeanen die het gebied hebben betrokken bij het wereldhandelssysteem. Ook stelt zij dat door middel van toerisme het gebied nog steeds geconsumeerd wordt en ook het natuurlijk landschap maakt daar onderdeel van uit. Het tropische landschap werd en wordt geïdealiseerd en beschouwd als een verhandelbaar goed ter vervulling van de westerse fantasie. Op Bonaire wordt er ook veel aandacht besteed aan het tegemoet komen van de wensen van de toerist en dit is zichtbaar in onder andere de plaatsing van palmbomen en opgespoten stranden. Bonaire is hiermee een voorbeeld van een *service society* geworden. Toerisme is momenteel een economische hoofdsector op het eiland en bestaat grotendeels uit het duiktoerisme en het cruiseboottoerisme. Het duiktoerisme komt met name naar het eiland voor het koraalrif en de cruiseboottoeristen leggen slechts aan voor een paar uur of een dagje. Het cruiseboottoerisme roept veel tegenstrijdige reacties op onder natuurorganisaties en beleidsmedewerkers en dit komt onder andere doordat men niet precies weet wat de invloed is van de grote schepen op het koraalrif. Er is een groep mensen die van deze toeristen profiteert, maar ze zorgen ook voor overlast. Het cruiseboottoerisme en het duiktoerisme zijn beiden reacties op het plaatje wat van Bonaire geschetst wordt op de internationale markt: het toeristisch product. Symbool van Bonaire is daarbij de onderwaterwereld. Inmiddels wil de TCB dit beeld aanpassen naar een breder imago van Bonaire door zich te richten op een ander soort toerist die op zoek is naar sport, natuur en rust.

Door het natuurlijk landschap in te zetten als grootste aantrekkingskracht van Bonaire, ontstaat er veel druk op het beheer en behoud ervan. In het volgende hoofdstuk komen verschillende niveaus van natuurbeheer aan bod en hoe dit op Bonaire is gerealiseerd. Er wordt gekeken naar hoe deze machtsposities zich profileren in het natuurbeleid, maar ook naar de manier waarop zij gezien worden door de bevolking van Bonaire. De houding van de machthebbers zal daarbij worden geïnterpreteerd aan de hand van theorieën van Vassos Argyrou, beschreven in zijn boek *The Logic of Environmentalism* (2002). In navolging van zijn beschouwing zal ik in het volgende hoofdstuk duidelijk maken dat duurzaamheid een mechanisme is geworden om ongelijke machtsrelaties in stand te houden en wat de internationale gemeenschap gebruikt om te bepalen hoe men het natuurlijk landschap zou moeten beschermen.

Hoofdstuk 4 “People, Profit, Planet”

4.1 Ongelijke articulatiemacht op Bonaire

In de aanloop naar tien oktober 2010 zijn er veel ambtenaren richting Bonaire, Saba en Sint Eustatius ('Statia') vertrokken om de overgang van Nederlandse Antillen naar Caribisch Nederland te ondersteunen. Op Bonaire is dit duidelijk merkbaar door bijvoorbeeld (meer) politie op straat, veranderingen in de infrastructuur, radiospotjes van de belastingdienst en de Rijksdienst Caribisch Nederland (RCN), informatiecampagnes en publieke debatten. In dit hoofdstuk komen de machtsverschillen aan bod op het gebied van natuurbeleid en hoe deze verschillende niveaus van macht met elkaar worden gecombineerd op Bonaire. Hierbij maak ik gebruik van de theorie van Anna Tsing over wat zij noemt “*scales*”: schaalniveaus. Ik volg haar benadering van dit concept en meen op Bonaire drie schaalniveaus van macht te kunnen onderscheiden: regionaal, nationaal en internationaal. Op regionaal niveau bestaat de DROB; de lokale overheid. Op nationaal niveau vinden we de Nederlandse overheid, de RCN, en op internationaal niveau zijn er verscheidene verdragen en overeenkomsten waarmee rekening wordt gehouden. Door de machtsverschillen op Bonaire op deze manier te beschouwen, krijgen we een beeld van onderliggende machtsstructuren en de verdeling van de articulatiemacht wat betreft het natuurlijk landschap. Daarbij valt op dat er een bepaalde, westerse visie wordt uitgedragen die niet altijd in goede aarde valt bij de bevolking en na het lezen van dit hoofdstuk zal duidelijk zijn hoe deze houding geïnterpreteerd kan worden. Om te beginnen volgt er eerst een schets van de twee overheidsinstanties, de RCN en de DROB, om vervolgens het belang van internationale verdragen uiteen te zetten en hoe 'duurzaamheid' daarbij ingezet wordt als mechanisme om ongelijke machtsrelaties in stand te houden.

4.1.1 Nederlandse overheid: Rijksdienst Caribisch Nederland

Bonaire is sinds 10-10-10 niet langer onderdeel van het land Nederlandse Antillen, maar heeft de nieuwe naam “Caribisch Nederland” gekregen, evenals Saba en Statia. Dit benadrukt zowel de band met Nederland als het eigen karakter van het Caribisch gebied. “Rijksdienst Caribisch Nederland” is nu de naam van de Nederlandse overheid op de BES eilanden dat gezeteld is op Bonaire en waarin elk ministerie vertegenwoordigd is. Zo ook EL&I (i.e. Economische Zaken, Landbouw en Innovatie) die op het gebied van natuur en milieu de gang van zaken regelt op Bonaire. Ton Akkerman staat aan het hoofd van EL&I, gevolgd door beleidsmaker Paul Hoetjes die zich meer concentreert op natuurbeheer en -behoud. De Nederlandse overheid heeft nu dus directe invloed op

de beleidsplannen van Bonaire, aangezien het eiland nu een bijzondere gemeente van Nederland geworden is. Dit betekent dat ook alle wetten en regels aangaande natuurbeheer onder Nederlands bestuur vallen en zoals blijkt uit onder andere dit onderzoek is de natuur verantwoordelijk voor tachtig procent van de economische inkomsten van het eiland, waardoor dit onderwerp een hoge prioriteit heeft voor zowel de lokale als de Nederlandse overheid en natuurlijk de bevolking van Bonaire (cf. Rapport Pourier 1992).

“De rol van EL&I is om invulling te geven aan de internationale verdragen,” zegt Akkerman, “verder laten we het eiland zo veel mogelijk z'n eigen gang gaan. Wij zijn vooral bezig met het stimuleren van samenwerking tussen de eilanden en ervoor te zorgen dat internationale verdragen worden gehonoreerd.” Hij legt vervolgens uit dat er op Bonaire veel verschillende organisaties bestaan die allemaal gehoord willen worden, maar de eerste taak van de RCN geldt het grotere geheel, om de eilanden aan te laten sluiten bij het Nederlandse natuurbeleid en de bijbehorende wetgeving. In het *Change Magazine* van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit staat uitgebreid beschreven hoe belangrijk het is om de biodiversiteit op de BESeilanden te beschermen. Volgens het tijdschrift, dat een heel nummer heeft gewijd aan Caribisch Nederland, moet er meer onderzoek, ondersteuning en middelen vanuit Nederland komen om de natuur, die van “onschatbare waarde” is voor de eilanden, te herstellen en nog beter te kunnen beschermen. In het tijdschrift wordt ook gesteld dat in de samenwerking tussen Nederlandse ambtenaren en bestuurders ter plekke, een arrogante houding van de Nederlanders “uit den boze” is. Maarten Beks, senior beleidsmedewerker Bestuursbureau van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten legt uit:

“We moeten niet vergeten dat wij als Nederlandse ambtenaren ook veel kunnen leren van de bestuurscultuur op de eilanden. De kleine afstand tussen burger en bestuur is een goed voorbeeld voor Nederlanders. Ook van eilandmentaliteit kunnen Nederlanders iets leren: de gang van zaken op de eilanden toont aan dat je niet alles hoeft vast te leggen in regels en richtlijnen om te zorgen dat dingen goed lopen. Soms is het beter in meer vrijheid te opereren zodat er ruimte blijft voor flexibiliteit en improvisatie.”

Deze visie klinkt als een mooie combinatie van Nederlandse regelzucht en de Bonaireaanse *mañana*-gedachte, maar in de praktijk verschillen de meningen over de manier waarop bestuursleden van de RCN zich opstellen tegenover de bevolking en de manier waarop beslissingen worden genomen:

“Ze hebben een korte termijn visie, allemaal! Ze komen hier en denken dat ze alles eens

even komen regelen, maar over een aantal jaar zijn ze toch weer weg.”

“De RCN heeft maar weinig inlevingsvermogen in de *locals*, wát een superieur gedrag. Al die regels en wetgeving passen zó niet bij de cultuur! Halefuckingluia! Ze hebben een flinke pot met geld vanuit het Rijk bestemd voor natuurbeheer, maar daarover wordt niet gesproken.”

“Er is een potje voor Bonaire maar er wordt niks mee gedaan voor de mensen hier, nog niks zichtbaars in ieder geval. Het is het enige ministerie dat zoveel geld heeft voor Bonaire. Het geld vanuit Nederland moet aan iedereen ten goede komen maar het enige wat ik zie is de ambtenaren die tripjes maken naar de andere eilanden en naar Suriname. Dat moet ook gebeuren, maar waar blijft de rest?”

Uit bovenstaande citaten²⁵ blijkt dat er onvrede heerst onder de bevolking over de manier waarop de RCN zich opstelt naar de bevolking toe en over hoe open ze zijn over hun budget. Verscheidene informanten waren het er mee eens dat de kreet “**veel beloven, weinig geven, doet de gek in vreugde leven**” heel typerend is voor de houding van de RCN. Onduidelijkheid, loze beloftes en geen concrete tegemoetkomingen aan natuurorganisaties zijn hierbij de bron van onvrede. Dit is echter vooral de reactie van de Nederlandse en buitenlandse informanten, terwijl de Bonaireaanse gesprekken vaak stokten als het onderwerp RCN ter sprake kwam. Ze hadden er niet veel woorden voor, maar het kwam er op neer dat de Nederlanders met niet teveel regels moesten komen want “dat past niet bij Bonaire”. Het antwoord “het moet vooral niet te Nederlands worden hier” staat wel vijftig keer in mijn notitieboekje. Maar verder dan dat was men niet erg op de hoogte van de activiteiten van de RCN en hun al dan niet superieure houding. Dit is echter geen opzienbarende conclusie, omdat de RCN zich vooral bezighoudt met overkoepelende taken en, zoals ze zelf zeggen, met het invulling geven aan internationale verdragen.

De RCN is dus een 'grote speler' die de (articulatie)macht op Bonaire in handen heeft. Een definitie van articulatiemacht wordt door het WRR rapport *Identificatie met Nederland* (2007: 55) als volgt gegeven: “Articulatiemacht is het vermogen van een groep of institutie om een bepaalde definitie op te leggen die verstrekkende gevolgen kan hebben voor de mate waarin iemand erbij hoort of niet (in- en uitsluiting). In termen van Bourdieu (1990) gaat het hier om de macht om te benoemen, categoriseren, identificeren en de macht om te bepalen wat wat is en wie wie is.” Op Bonaire heeft de Nederlandse overheid uiteindelijk de touwtjes in handen en zij bepaalt wat er

25 Deze informanten wilden graag anoniem blijven, maar hebben allen een positie binnen het natuurbeleid van Bonaire.

doorgevoerd wordt op het gebied van natuurbeleid en wat niet. Door deze machtsongelijkheid tussen Nederlandse overheid en lokale bevolking, wordt de laatste groep minder gehoord. Koolen (2010) stelt dat de ongelijke machtsrelaties op Bonaire overal aanwezig en opvallend zijn. Veel organisaties hebben volgens haar over het algemeen een Nederlandse top en Bonaireaanse medewerkers. Dit betekent Nederlands beleid met lokale uitvoering, waarbij de regels gesteld worden door een kleine, machtige minderheid.

4.1.2 Bonaireaanse overheid: Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling en Beheer

Naast de Nederlandse overheid die op Bonaire aanwezig is, speelt ook de lokale overheid een belangrijke rol; op regionale schaal. Als we kijken naar bestuur van natuur en milieu, moeten we zijn bij de DROB²⁶: Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling en Beheer. Op de website van de DROB staat de volgende missie beschreven:

“DROB zorgt voor een duurzame kwaliteit van de leefomgeving op Bonaire door het formuleren, aansturen en controleren van het overheidsbeleid op het gebied van ruimtelijke ordening, volkshuisvesting, bouw, civiele werken, milieu en natuur en cultuurhistorisch erfgoed.”

Deze missie vat kort samen hoe het lokale bestuur denkt over de ontwikkeling van de leefomgeving op Bonaire en zegt iets over de onderwerpen waarmee zij zich bezighouden. Natuur en milieu is daarbij een aparte afdeling waar veel aandacht aan wordt geschonken, genaamd de “Afdeling Milieu- en Natuurbeleid”. Deze afdeling houdt zich bezig met een aantal projecten en onderzoeken en met de uitslagen hiervan adviseren zij het Bestuurscollege van Bonaire. Een paar voorbeelden van deze projecten zijn de voorlichtingscampagne natuur en milieu, het afvalactieplan, handhaving natuur- en milieuwetten, visserijbeleid en het rioleringsproject Kralendijk. Stuk voor stuk zijn dit praktische projecten, die op een ander niveau staan dan de overkoepelende projecten die gestuurd worden door de RCN. De projecten van de DROB staan dichterbij de bevolking en het is ook een minder grote stap om contact te maken. De DROB adviseert echter rechtstreeks het Bestuurscollege en treedt daarom op als overkoepelende overheidsinstantie voor kleinere bedrijven en organisaties die op die manier middels de DROB zeggenschap in nationale veranderingen.

Als we kijken naar het beleid van de Afdeling Milieu- en Natuurbeleid, komen we terecht bij

26 DROB is één van de beleidsdiensten van het Eilandgebied Bonaire, die rechtstreeks aan het Bestuurscollege rapporteren en adviseren (http://www.bonairegov.an/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=37&Itemid=77&lang=nl).

de volgende definitie:

“Wij streven op Bonaire naar een duurzame ontwikkeling. Dat is vastgelegd in ons Natuurbeleidsplan en ons Milieubeleidsplan. Het streven naar een duurzame ontwikkeling komt tot uitdrukking in ons motto “Groei met behoud van natuur en cultuur”.

In mijn gesprek met Frank van Slobbe en Peter Montanus van de Afdeling Milieu- en Natuurbeleid legden zij mij uit wat zij verstaan onder een duurzame ontwikkeling. Verondersteld werd dat de natuur het kernproduct is van Bonaire en dat het onderwaterpark daarvan de groene, ofwel 'blauwe' motor van de economie vertegenwoordigt. Kort gezegd betekent duurzame ontwikkeling volgens de DROB dat meerdere generaties ervan (*van Bonaire*) kunnen profiteren. Het begrip laat zich vervolgens vertalen in het concept van de drie P's: People, Profit en Planet. Het gaat, met andere woorden, om het evenwicht tussen sociale belangen (*people*), economische belangen (*profit*) en ecologische belangen (*planet*). “Als deze belangen harmonisch samengaan, dan werken we gezamenlijk aan een duurzame ontwikkeling waarbij we nu en in de toekomst kunnen profiteren van wat dit eiland ons te bieden heeft”.

Tijdens het gesprek dat ik had met Van Slobbe en Montanus noemden zij enkele voorbeelden van regelgeving van de laatste tijd die aansluiten bij bovenstaande visie. De ROB is hiervan een recente ontwikkeling. Dit Ruimtelijk Ontwikkelingsplan Bonaire geeft bestemmingen aan het landschap van Bonaire, zodat er duidelijke grenzen aangegeven kunnen worden. Binnen vijftien meter van de hoogwaterlijn mag nu bijvoorbeeld niet meer worden gebouwd en particulieren kunnen niet zomaar pieren bouwen in zee. Het was een eis vanuit Nederland dat Bonaire een bestemmingsplan zou krijgen en de staatkundige hervormingen hebben daarom veel invloed gehad op de totstandkoming van het ROB.

4.1.3 Internationale verantwoording

Zoals blijkt uit de vorige subparagrafen hebben de Nederlandse overheid en de lokale overheid beiden een dikke vinger in de pap wat betreft het natuurbeleid op Bonaire. Het voormalige moederland van de kolonie is echter niet de enige aan wie de beleidsmakers verantwoording schuldig zijn. Steeds meer internationale verdragen spelen een rol in het natuurbeleid van Bonaire en dit betekent striktere regels en handhaving om te zorgen dat Bonaire geen gezichtsverlies lijdt in de internationale (natuur)gemeenschap. In een wereld waar mondiale afspraken en gemeenschappen steeds belangrijker worden is natuurbescherming een belangrijke component. Door internationaal toezicht te houden op beschermde natuurgebieden, dieren en ecosystemen worden landen verplicht

om te gehoorzamen. Immers, als bekend zou worden dat men zich niet aan verdragen houdt, dan wordt dat ook wereldwijd bekend. Voor een eiland als Bonaire is het daarom van groot belang om internationale verdragen na te komen, omdat het toerisme een grote rol speelt als economische inkomstenbron. Mochten er bijvoorbeeld verdragen geschonden worden, dan zou dit bekend kunnen worden in de doelmarktlanden en dit zou desastreuze gevolgen kunnen hebben voor het toerisme van Bonaire. Men zou kunnen stellen dat de toekomst van het toerisme afhangt van het naleven van internationale natuurbeschermingswetten. Desiree Croes, de leidster van het Natuur- en Milieu-Educatieprogramma van STINAPA legt uit²⁷:

“Als internationaal beschermde plekken zoals RAMSARgebieden achteruit gaan, dan worden ze niet meer internationaal beschermd. De consequentie voor het laten verloederen van de natuur is dus dat het niet meer erkend wordt als beschermd gebied en dat is echt een blamage voor Bonaire en een groot minpunt qua bekendheid. De toeristen komen dat sowieso te weten.”

De belangrijkste biodiversiteitsafspraken voor de BESeilanden zijn opgenomen in de Carthagena-conventie, met daarin het SPAW-protocol, de CITES-conventie, het RAMSAR-verdrag, de Bonn-conventie, de Inter-American Convention for the Protection and Conservation of Sea Turtles (IAC) en de Biodiversiteits-conventie. Voor Bonaire is er daarvan een aantal van belang. Bijvoorbeeld het RAMSAR-verdrag. Dit verdrag beschermt wereldwijd de *wetlands* vanwege hun belangrijke ecologische functie voor waterregulatie, als leefgebied voor unieke dier- en plantensoorten en voor vogels. Op Bonaire zijn er momenteel vijf RAMSARgebieden: het Lac, het Gotomeer, het Pekelmeer, Klein Bonaire en de Slagbaai²⁸. Daarnaast is ook het CITES-verdrag van groot belang: de *Convention on International Trade in Endangered Species*. Dit verdrag regelt de internationale handel in bedreigde dier- en plantensoorten en het behandelt voornamelijk het verbod op verhandelen, vervoeren en bezitten van internationaal beschermde dier- en plantensoorten of producten daarvan. Veel van de soorten die in het CITESverdrag staan komen op Bonaire voor en daarom wordt er ook veel gecontroleerd. Dan is er ook nog een Rode Lijst van de IUCN, de *International Union for the Conservation of Nature*. Deze lijst geeft aan welke soorten behoefte hebben aan bescherming en wat het risico op uitsterven is. Op deze lijst staan een aantal soorten die op Bonaire voorkomen, zoals de bultrugwalvis, hertshoornkoraal en de lederschildpad. Al deze internationale afspraken hebben als doel ervoor te zorgen dat gebieden en dieren wereldwijd beschermd worden. Zolang deze verdragen uitgevoerd worden op Bonaire blijven de soorten

27 Interview Desiree Croes 15-03-2011.

28 Zie bijlage I voor een kaartje van Bonaire.

beschermd en blijven de toeristen komen. Mocht het echter misgaan met het handhaven van deze regels, dan zal dit wellicht negatieve effecten hebben voor Bonaire op de toeristenmarkt.

De hiervoor genoemde machtsniveaus zijn te beschrijven aan de hand van “*scales*”. Door in plaats van een dichotomie te schetsen tussen 'globaal' en 'lokaal' te kijken naar verschillende schaalniveaus, komt culturele specificiteit naar voren en kunnen we verder denken dan mondiale, homogene processen of lokale heterogeniteit (Tsing 2005). *Scales* zijn daarom te plaatsen tussen deze twee uitersten. Op Bonaire kan de RCN gezien worden als een positie op nationaal schaalniveau, terwijl de DROB een voorbeeld is van een instantie op regionaal niveau. Met name sinds de recente staatkundige ontwikkelingen zijn deze machtsverhoudingen verschoven en heeft de Nederlandse overheid het meer dan ooit voor het zeggen. Daarnaast spelen internationale (natuur)verdragen en -wetten een overkoepelende rol waaraan alle natuurorganisaties zich zouden moeten houden om ervoor te zorgen dat dit geen negatieve invloed heeft op het 'groene' imago van Bonaire. Tsing (2005) geeft aan dat de *scales* niet op zichzelf staan, maar dat ze in verbinding staan met elkaar en elkaar nodig hebben (Tsing 2005) 60). Onderlinge verbanden strekken zich uit over deze *scales* heen en overstijgen grenzen. Zo hebben internationale verdragen niet alleen invloed op welke natuurwetten er gemaakt moeten worden of welk gebied er bijvoorbeeld beschermd moet worden, maar ook voor het individu kan dit grote implicaties hebben. Op Bonaire is er sinds januari 2011 een bewustmakingscampagne gaande waarin men claimt dat de *karkó*, de kroonslak, met uitsterven bedreigd wordt en niet meer mag worden gevangen totdat het aantal op een acceptabel niveau is zodat er weer op gevestigd kan worden voor consumptie. Dit heeft uiteraard directe gevolgen voor vissers, restaurants en anderen die gewend zijn de *karkó* te eten. De internationale wil is wet en daarom worden er restricties opgelegd aan iedereen, zowel op internationaal als op nationaal en regionaal niveau. Organisaties moeten controles houden, metingen en peilingen doen en individuen dienen rekening te houden met de nieuwe regels. De schaalniveaus beïnvloeden elkaar en “... *strengthen each project's ability to remake the world*” (Tsing 2005: 60). Om dit nogmaals te illustreren verwijs ik naar het verbond tussen RCN, LVV (Dienst Landbouw, Veeteelt en Visserij) en de agrarische coöperatie Kriabon²⁹. De RCN is hierbij een nationale vertegenwoordiger, LVV een regionale en Kriabon een lokale. Een iets afwijkende schaalverdeling, maar volgens hetzelfde principe. In dit verbond is het afvalwaterzuiveringsplan tot stand gekomen, dat implicaties heeft voor alledrie de partijen. Het idee is om goedkoop veevoer voor boeren te produceren met *gerecycled* water, waardoor ze de hekken van hun landgoed vaker dichthouden in ruil voor dit goedkope voer en het vee niet los over het eiland loopt, wat voor overlast en erosie zorgt. Om dit plan in werking te stellen is medewerking vereist van alle partijen. Een aantal boeren gaat eerst een

29 Interview Agnes Joosten, vertegenwoordigster Kriabon, 26-04-2011.

half jaar veevoer produceren met het daarvoor bestemde water en krijgt daarvoor land toegewezen op het terrein van de LVV. Kriabon verkoopt vervolgens dit veevoer voor een lage prijs waardoor andere boeren hun vee gemakkelijker kunnen binnenhouden. Dit zal ervoor zorgen dat het eiland niet verder erodeert dan dat nu het geval is en dat de natuur een kans heeft om zich te herstellen. Al jaren vernielen de loslopende geiten en schapen namelijk veel inheemse boom- en plantensoorten en daarom is dit plan in ontwikkeling. Op deze manier wordt veevoer goedkoper en hoeven de boeren hun dieren niet constant los te laten op zoek naar voedsel en water. Dit initiatief is een voorbeeld van samenwerking tussen verschillende schaalniveaus, om elkaar te versterken. De *scales* zijn op Bonaire dus duidelijk aanwezig en men werkt samen met leden van andere *scales* om verschillende soorten problemen aan te pakken.

4.2 Duurzaamheid

Een begrip dat overal opduikt in internationale verdragen en waar natuurorganisaties de mond vol van hebben, is duurzaamheid. Dit begrip kent vele definities en wordt daardoor gebruikt in veel verschillende omstandigheden en voor vele doeleinden. Naast een visie op natuurbescherming is duurzaamheid ook een veelgebruikt begrip door reisorganisaties om toeristen aan te trekken. Het woord 'duurzaamheid' heeft een positieve klank waar steeds meer mensen aan willen meedoen en ook gebruik van willen maken. Hierdoor wordt 'duurzaam toerisme' steeds vaker als lokkertje gebruikt door reisorganisaties, terwijl er lang niet altijd gekeken wordt naar de officiële betekenis van het woord. “Rekening houden met de lokale bevolking en de natuur” is natuurlijk een vrij vaag begrip, dat gemakkelijk als *marketing tool* gebruikt kan worden en dat aantrekkelijk klinkt voor de toerist (Dorsey et al 2004: 760). Het begrip 'duurzaamheid' wordt in zekere zin gecommuniceerd, omdat het te pas en te onpas ingezet wordt om reizen en bestemmingen te verkopen. Duurzaamheid is dus een *marketing tool* geworden, want “*green sells*” (Dorsey et al 2004: 757). Het zou daarom wellicht gezien kunnen worden als een nieuwe vorm van consumptie à la de benadering van Sheller (2003), waarbij de toerist afkomt op de duurzaamheidsgraad van de reisbestemming.

Ook van Bonaire wordt gezegd dat het een 'groen' eiland is, dat men op een duurzame manier wil ontwikkelen. Bonaire wordt in de media vaak een 'voorbeeld van duurzaamheid' genoemd en deze boodschap wil ook de TCB graag verspreiden. Ze bieden Bonaire aan als een reisbestemming waar veel rekening gehouden wordt met de natuur en waar gestreefd wordt naar kooldioxide-neutraliteit binnen twee jaar door honderd procent gebruik te maken van duurzame energie. Zo zou Bonaire het meest duurzame eiland ter wereld moeten worden (Energie Portal 2011; Change Magazine 2011). Onder mijn informanten waren de reacties echter tegenovergesteld aan deze verwachtingen voor Bonaire en daaruit blijkt dat duurzaamheid ook door de TCB en andere

reisorganisaties wordt ingezet als *marketing tool* om Bonaire te verkopen op de toeristenmarkt, hoewel het eiland in werkelijkheid nog niet zo ver is.

“Bonaire duurzaam? Bonaire is helemaal niet duurzaam. Grote auto's, grote *cruiseships*, veel afval wat gedumpt wordt in de *landfill*, Bonaire is nog lang niet duurzaam.”

Karen van Dijk – communication coordinator STINAPA

“*Bonaire, sustainable? No way! No part of Bonaire is sustainable. There's no recycling, no study about the impact of cruiseships on the nature of Bonaire. Everything here is based on unsustainability!*”

Sean Paton – Forum Antilles

“Bonaire wil een groen imago maar ze zijn absoluut niet groen. Absoluut niet! De P&R en marketing doen ze blijkbaar wel goed als al die toeristen denken dat Bonaire zo'n voorloper is qua 'duurzaamheid'.”

Kris Kats – Progressive Environmental Solutions

“Duurzaamheid draait allemaal om geld. Goedkope producten zijn van hier en alleen de rijkere mensen kunnen het zich veroorloven om duurdere, geïmporteerde producten te kopen die DUURzaam zijn.”

Elly Albers – Mangrove Information Center

“Bonaire is niet zo groen: afval wordt zomaar gedumpt, geen regulering of scheiding en vissoorten worden weggevangen (ook beschermde). Diplomatiek gezien is het een groen eiland, maar in de praktijk moet er nog veel gebeuren.”

Frank van Slobbe – DROB Afdeling Milieu- en Natuurbeleid

Het beeld van het 'duurzame Bonaire' dat overal terug te vinden is op internet en in reismagazines is dus zo waarheidsgetrouw nog niet. Bovenstaande informanten zijn allen zeer betrokken bij het natuurbeleid op Bonaire en weten wat er speelt op dat gebied. Juist doordat 'duurzaamheid' zo'n veelgebruikt begrip is, ontbreekt het vaak aan juiste duiding en dreigt het te verzanden in vage omschrijvingen.

De benadering en definiëring van duurzaamheid vindt zijn oorsprong in het rapport uit 1987 van de *World Commission on Environment and Development* van de Verenigde Naties, waar het begrip 'duurzaamheid' voor het eerst werd genoemd (WCED 1987: 4). Duurzaamheid wordt daar

beschreven als politiek concept in het kader van *'our common future'*, een toekomst die onder druk zou staan en waarvoor we allemaal iets moeten veranderen. De kernzin *'We need a new global ethic'* (WCED 1987: 3) laat zien welk doel met name de westerse landen op dat moment hadden met oog op de verschillende ecologische bedreigingen en op duurzame ontwikkeling.

Het duurzaamheidsdiscours is dus van oorsprong een 'uitvinding' om een oplossing te bieden aan mondiale milieuproblematiek en Argyrou (2005) legt uit dat men vanuit dit westerse gedachtegoed de rest van de wereld dwingt zich aan te passen aan deze maatstaf. Het westen definieert vanuit wetenschappelijke kennis wat het is om mens te zijn en wat de plek van de mens in de natuur hoort te zijn. In het modernisme werd de mens omschreven als *'man who dominates nature'* en naar mate die houding nederiger werd ten opzichte van de natuur veranderde het beeld van *'man'* naar *'human being'*. Deze mens heeft meer respect voor de natuur en ziet de aarde als een fragiel, dynamisch en gecompliceerd systeem waar de mens voor zou moeten zorgen in plaats van uitbuiten. Deze wereldvisie wordt door Argyrou toegeschreven aan de *'environmentalists'* die in duurzame ontwikkeling een nieuwe mondiale ethiek zien waarbij de mens als onderdeel gezien zou moeten worden van de natuurlijke omgeving (Argyrou 2005: 37-39).

Echter, volgens Argyrou (2005) doet het westen met deze nieuwe visie wat zij altijd heeft gedaan: hem opleggen aan de rest van de wereld. Vanuit 'de wetenschap' wordt wederom bepaald hoe men om hoort te gaan met de kosmos, net zoals het geval was in de tijd van het modernistische paradigma. Het feit dat het westen de mogelijkheid kent om deze nieuwe environmentalistische wereldvisie te bepalen voor de rest van de wereld en dus *weer* de rest van de wereld het westerse wetenschappelijke discours op te leggen, noemt Argyrou *The Logic of the Same*. Dit duidt aan dat zowel de modernistische als de environmentalistische visie bepaalde machtsrelaties in stand houden tussen het westen en de rest (Argyrou 2005: 74).

De benadering van duurzaamheid kan gezien worden als een voorbeeld hiervan, omdat de Verenigde Naties in 1987 heeft besloten dat dit dé stap voorwaarts was ter verbetering van de mondiale milieuproblematiek. De plek van de mens in de natuur en de houding die de mens moet hebben ten opzichte van de natuur worden opgelegd door mondiale politiek en in de vorm van duurzame ontwikkelingsprojecten aan de rest van de wereld. Iedereen wordt geacht mee te denken in dit internationale denkpatroon ten behoeve van *'our common future'*. Duurzaamheid kan dus gezien worden als een houding van de internationale gemeenschap om de rest van de wereld aan zich te onderwerpen en de natuur wordt daarbij ingezet als handelsmechanisme. Doorredenerend zou men kunnen stellen dat internationale natuurverdragen op dezelfde manier worden gebruikt en dat de natuurbescherming wereldwijd onderhevig is aan mondiale machtsrelaties. Ook op Bonaire is duurzaamheid een begrip dat wordt aangevoerd als dé manier om om te gaan met het natuurlijk landschap. Zowel vanuit het Nederlandse bestuur, als vanuit het Bonaireaanse bestuur, als vanuit het

toeristische vertoog probeert men duurzaamheid te verkopen als ware het een nieuwe uitvinding die een oplossing zou kunnen bieden aan allerlei natuurproblemen. Verscheidene onderzoeksinitiatieven houden zich bezig met de vraag wat precies de invloed van de mens is op de kwetsbare ecosystemen op en rondom het eiland, om zo tot conclusies te komen over de aanpak van het sterk groeiende toerisme en de langetermijn effecten daarvan, zowel op de natuur, als op de lokale bevolking, als op de economie van het land (Marijnissen 2010: 28-29; Groenenboom 2009: 72). Verschillende organisaties proberen daarom de bevolking bewust te maken van een andere, meer duurzame manier van omgaan met het natuurlijke landschap waarin zij leven. De TCB is bijvoorbeeld bezig met een 'duurzaamheidscampagne' die zowel toeristen als lokale mensen informeert over hoe bewust de bevolking van Bonaire omgaat met de natuur³⁰. Er zijn “Duurzaam Bonaire Workshops” en het toerisme moet op een 'duurzame' manier groeien. Duurzaamheid wordt hier wederom ingezet als *marketing tool*, want een 'duurzame vakantiebestemming' heeft een positieve klank die veel toeristen trekt. Duurzaamheid is een verkooptruc geworden die het westen gebruikt om de rest van de wereld naar hen te doen luisteren. Natuurorganisaties treden hierbij op als actoren in het uitdragen van de wetenschappelijke kennis wat betreft duurzaamheid, met westerse maatregelen en plannen om Bonaire duurzaam te maken. Duurzame ontwikkeling zou daarom gezien kunnen worden als een manier om de *Logic of the Same* op te dringen aan de Bonaireaanse bevolking.

Echter, de vraag blijft hoe duurzaam Bonaire eigenlijk is of zou moeten zijn. Op papier, in de protocollen en verdragen en in het toeristisch vertoog is Bonaire een heel duurzaam eiland. In *Change Magazine*, het tijdschrift van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) is er een heel nummer gewijd aan de duurzaamheid van de BESeilanden en hoe bewust men omgaat met het natuurlijk landschap, maar volgens veel andere informanten is echte duurzaamheid nog ver weg. *Change Magazine* geeft weer hoe idealiserend veel organisaties denken over duurzaamheid op Bonaire. Het droombeeld om de eerste plek op de wereld te zijn die het “zonder fossiele brandstof gaat redden” zal echter nog lange tijd een droombeeld blijven en dat Bonaire het “schoolvoorbeeld van duurzaamheid” zal worden, is nog lang geen realiteit. Kris Kats van *Progressive Environmental Solutions* geeft wat achtergrondinformatie over de biodieselcentrale die het eiland in één klap honderd procent duurzaam zou moeten maken³¹.

“Dat 'biodiesel' op het bordje is maar voor de show, er komt geen biodiesel aan te pas. Er staan nu dertien windmolens die zorgen voor veertig procent van de energie op Bonaire. Het overige deel zou van de biodieselcentrale moeten komen. Alleen wil men dat pas gebruiken

30 Interview TCB 21-04-2011.

31 Interview Kris Kats 09-03-2011.

als het kan concurreren met de stookolie van BOPEC³², als het evenveel oplevert dus. Nou, dat kan nog wel even duren. Oja! En deze energie is juist viezer dan die uit de bestaande centrale. Het idee was om algen te kweken die konden dienen voor de biodiesel maar die techniek is nog nergens ter wereld aanwezig. Het kan ook bijvoorbeeld uit maïs of sojabonen. Hoeveel algen moet je eigenlijk hebben voor zestig procent van de energie van het eiland? En... moet je wel zoveel algen willen kweken op een eiland dat draait op het duiktoerisme dat afhankelijk is van koraalriffen die kunnen verstikken door algengroei? Hoe groen is zo'n biodieselcentrale dan?"

Uit de woorden van Kris blijkt dat de praktijk er heel anders uit kan zien dan wat in de overheidsplannen beschreven staat. Diplomatiek gezien is Bonaire duurzaam bezig, maar in de praktijk moet er nog veel gebeuren om dit te realiseren.

4.3 Samenvatting

Door recente staatkundige ontwikkelingen heeft de Nederlandse overheid meer te zeggen gekregen op de BESeilanden en dus ook op Bonaire. Naast dit nationale machtsniveau zijn er nog twee andere te onderscheiden: regionaal en internationaal. De regionale overheid, in de vorm van de DROB, staat hiervan het dichtst bij de bevolking en is een schakel tussen de bevolking en het Bestuurscollege. Zo hebben kleine bedrijven en individuen middels de DROB zeggenschap in nationale veranderingen, omdat de DROB optreedt als adviesorgaan van het Bestuurscollege. Internationale verdragen en protocollen vormen een overkoepelend gezag wat betreft natuurbeleid en hebben veel invloed op zowel regelgeving op Bonaire als op het dagelijks leven van de bevolking. Gehoorzamen aan deze internationale wetgeving is van belang voor het imago van Bonaire, omdat verlies van imago verlies van toeristen zou kunnen betekenen.

De verschillende bestuurslagen, *scales*, zijn duidelijk te onderscheiden op het eiland maar overstijgen ook hun grenzen om samen te werken aan overkoepelende problemen. De *scales* staan dus in verbinding met elkaar en hebben elkaar nodig (Tsing 2005: 60). Echter, de manier waarop het natuurbeleid van Bonaire wordt vormgegeven wordt door velen bekritiseerd en gezien als 'te Nederlands'. Westerse visies worden uitgedragen op een manier die als superieur gezien wordt.

Een onderwerp waar alle bestuurslagen mee te maken hebben op het gebied van natuurbeleid, is duurzaamheid. Uit dit hoofdstuk is gebleken dat de toerismebranche op Bonaire dit concept gecommuniceerd heeft om meer toeristen aan te trekken en om het 'groene' imago van Bonaire in stand te houden. Het toeristisch product van Bonaire wordt gekoppeld aan

32 Olieopslag- en overslagbedrijf BOPEC: *Bonaire Petroleum Corporation*.

duurzaamheid, waardoor het in theorie een heel duurzaam eiland lijkt, maar uit mijn interviews is duidelijk geworden dat het er in de praktijk vaak anders aan toe gaat. Het concept duurzaamheid is een denkwijze geworden die door de internationale gemeenschap is opgelegd aan landen en gebieden waarvan zij denken dat die bijgestaan moeten worden. Op deze manier is duurzaamheid te duiden als een mechanisme dat ongelijke machtsrelaties in stand houdt op mondiaal niveau en dat op Bonaire toegepast wordt om het eiland te verkopen als een 'groene' reisbestemming terwijl de werkelijkheid niet in overeenstemming is met deze boodschap.

In het volgende hoofdstuk zal ik dieper ingaan op de verschillende actoren in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire en welke discoursen zij vertegenwoordigen op het gebied van natuurbeleid. De samenwerking tussen verschillende organisaties en individuen staat daarbij centraal, omdat men op zo'n klein eiland elkaar altijd weer tegenkomt en het zich daarom niet kan veroorloven vijanden te maken. In de praktijk heeft dit echter een andere uitwerking en is er wel degelijk sprake van het gebruikmaken van machtsongelijkheden. Aan de hand van de begrippen *friction* en *collaboration* zal duidelijk worden hoe men dit op een positieve manier kan ombuigen tot een vruchtbare samenwerking. De culturele achtergrond van de vele betrokkenen speelt hierbij een bepalende rol voor de manier waarop men omgaat met de natuur en hoe men tegenover natuurbescherming staat.

Hoofdstuk 5. Culturele diversiteit in natuurbeleving

“Friction”: The awkward, unequal, unstable, and creative qualities of interconnection across difference.

(Tsing 2005: 4)

De term *friction*, geleend van Anna Tsing (2005), beschrijft hoe ontmoetingen en interacties tussen verschillende actoren kunnen leiden tot een vruchtbare samenwerking, terwijl er niet altijd cohesie hoeft te zijn. Juist door *friction* en het laten botsen van verschillende kennis komen culturele verschillen naar voren. *Friction* is daarom niet alleen een negatief, maar ook een positief begrip waaruit creatieve processen kunnen voortkomen. In cross-culturele interacties ontstaan weliswaar wrijvingen, maar Tsing (2005) laat zien dat actoren met uiteenlopende en soms tegenstrijdige perspectieven toch tot een gezamenlijk doel kunnen komen.

De natuurbeschermingswereld van Bonaire is te begrijpen aan de hand van bovenstaande benadering, waarin culturele verschillen kunnen leiden tot frictie, maar ook tot creatieve, vernieuwende oplossingen. In dit hoofdstuk zal ik uitleggen welke dominante discourses er tegenover elkaar staan in de vormgeving van het sociaal-natuurlijk landschap op Bonaire en welke actoren daarin belangrijk zijn. Ook richt ik mij op de samenwerking tussen verschillende actoren in het duurzaamheidsdiscours van Bonaire en op de invloed van culturele diversiteit van deze actoren op het denken over en handelen in natuurbehoud.

5.1 Het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire

De term sociaal-natuurlijk landschap is al eerder in deze scriptie naar voren gekomen en staat voor een plek waar sociale netwerken geconstrueerd worden in een natuurlijk landschap. Deze visie komt van Tsing (2005) die daarmee het verband aangeeft tussen sociale gemeenschappen en de natuurlijke omgeving waarin zij zich bevinden. Dit landschap heeft volgens haar invloed op én wordt beïnvloed door menselijke praktijken. Door te kijken naar sociale netwerken kan Bonaire ook gezien worden als een sociaal-natuurlijk landschap, waarin verschillende actoren zich mengen om vorm te geven aan hun visies op de inrichting van de natuurlijke omgeving. Deze actoren zijn onder te verdelen in eerder genoemde *scales* en kunnen bestaan uit individuele- of groepsinitiatieven. Zij hebben ieder hun eigen belangen bij een bepaalde inrichting van het natuurlijk landschap en dragen die uit in verschillende discourses.

5.1.1 Dominante discoursen

Op Bonaire bestaan er twee dominante discoursen die betrekking hebben op natuurbeleid: het duurzaamheidsdiscours en economische groei-discours. Deze begrippen heb ik toegekend aan de dominante stromingen die zichtbaar zijn in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire en die tegenovergestelde belangen vertegenwoordigen. Het duurzaamheidsdiscours is al ter sprake gekomen (en in twijfel getrokken) in het vorige hoofdstuk, maar toch wil ik het hier nog even aanstippen.

In verscheidene bestuursplannen staat beschreven dat er gezocht moet worden naar een balans tussen ecologie, economie en cultuur (Pourier Rapport 1992; Milieubeleidsplan 2003-2007; Van Werven 2009) waarbij de natuur beschermd moet worden als één van de belangrijkste inkomstenbronnen van het eiland. Het masterplan van Van Werven (2009) beschrijft een aantal doelstellingen die in 2025 behaald moeten zijn ten behoeve van een 'duurzaam en sociaal Bonaire'³³. Dit masterplan is uitgebracht op het Economisch Forum Bonaire, op twintig april 2009, door Van Werven Economische Ontwikkelingen in opdracht van de Bonaireaanse overheid. In dit masterplan wordt duurzaamheid als overkoepelend thema ingevoerd voor de ontwikkeling van het eiland. Er wordt daarom gesproken over duurzame economie, duurzaam toerisme, duurzaam ruimtegebruik, duurzaam onderwijs en duurzame zorg. Door ál deze bestuurstaken 'duurzaam' te noemen wordt echter de devaluatie van het begrip duidelijk, waardoor het in betekenis juist afneemt in plaats van dat het een positieve connotatie toevoegt en een duidelijke uitleg verschaft. Naast de plannen van de overheid wordt er ook door NGO's³⁴ als STINAPA en door de toerismebranche gewerkt aan duurzame plannen en worden er campagnes uitgevoerd ter bewustmaking van de bevolking, zoals *Nos ta biba di Naturalesa*³⁵ door STINAPA en *Ami ta Konsiente*³⁶ door de TCB. Deze campagnes adverteren door middel van bumperstickers, posters, radiospotjes, tijdschriften en kranten om zoveel mogelijk mensen te bereiken. In gedachte houdend dat in de inhoud van de campagnes de *Logic of the Same* en het westers wetenschappelijk denken wederom te herkennen is, kunnen we stellen dat het duurzaamheidsdiscours zichtbaar is op verschillende manieren en locaties in het Bonaireaanse sociaal-natuurlijk landschap.

Het andere dominante discours op Bonaire draait om economische vooruitgang en winstmaximalisatie. De natuur is hierbij van ondergeschikt belang en meer welvaart voor de bevolking is waar men naar streeft. De huidige regeringspartij Partido pro Hustitia & Union (PHU) hanteert wat betreft ecologie en economie de volgende argumenten³⁷:

33 <http://www.bonairegov.an/>

34 *Non Governmental Organization*

35 Vertaling: *Nature is our livelihood.*

36 Vertaling: Ik ben bewust.

37 <http://www.phubonaire.com/actieprogramma/>

“Als Bonaire iets betekenen wil, moeten we economisch snel groeien. Ecologie mag niet worden gebruikt om economische ontwikkeling tegen te houden. Ook ruimtelijke ordening moet de economische ontwikkeling niet in de weg staan. De PHU is vóór ruimtelijke ordening. Echter, milieubescherming en ruimtelijke ordening zijn instrumenten om een geordende ontwikkeling te bevorderen. Ze zijn NIET bedoeld om te hinderen. Zodra wij zien dat ecologie of planologie wordt gebruikt om te hinderen, dan zoeken we er een weg omheen.”

Het belangrijkste argument van de PHU is te willen zorgen voor een “snelle en robuuste economische groei”. Uit bovenstaand fragment uit het actieprogramma van de Eilandsraadverkiezingen 2011 blijkt dat natuurwaarden van minder groot belang zijn dan economische waarden en uit speerpunt twaalf komt naar voren dat de PHU ook een voorstander is van meer toerisme en grote hotelketens, wat overeenkomt met hun beleid ter bevordering van een snelle en robuuste economische groei. Zij geloven dat meer toerisme meer welvaart voor de bevolking betekent, hoewel de komst van grote hotelketens zoals het Hilton niet automatisch voor winst voor Bonaire hoeft te zorgen, maar vooral voor de keten zelf. De PHU stelt ook dat “Als het economisch belang eist dat een stuk natuur wordt opgeofferd, geef dan terug wat je van de natuur hebt afgenomen,” maar dit is lang niet altijd mogelijk. Door meer toerisme en grote hotels langs de kust zou het koraalrif namelijk onherstelbaar worden aangetast en aangezien milieubescherming en ruimtelijke ordening de economie volgens de PHU niet in de weg zouden mogen staan, zouden bouwprojecten de vrije hand hebben. Echter, zoals we hebben gelezen in de vorige hoofdstukken, is de natuur de grootste aantrekkingskracht van Bonaire en daarom zal het toerisme niet eens kúnnen groeien wanneer er meer gebouwd wordt en er meer afvalstoffen in het water terecht komen, omdat het koraal langs de kust dan zodanig is afgetakeld dat de toeristen daar niet meer voor naar Bonaire zullen komen maar naar andere eilanden in het Caribisch gebied zullen uitwijken. Dit economische groei-discours snijdt zichzelf dus mogelijkwijs in de vingers door de groei onvoldoende af te stemmen op het natuurlijk landschap. Toch is dit een dominant discours te noemen op Bonaire omdat de huidige regeringspartij in de verkiezingen van maart 2011 de meeste stemmen heeft gekregen en de bevolking dus voor dit programma gekozen heeft.

In het volgende onderdeel van deze paragraaf richt ik mij op de actoren binnen het duurzaamheidsdiscours, omdat ik mij daarin tijdens mijn onderzoek heb verdiept en daarbinnen zoveel tegenstrijdigheden tegenkwam, dat ik besloten heb dit nauwkeuriger te onderzoeken in plaats van een vergelijking te maken tussen de twee hoofdstromingen. In de natuurbeschermingswereld

spelen al zóveel belangen en is er zóveel *friction* te vinden, dat ik het interessanter vond om me hierin te verdiepen.

5.1.2 Actieve actoren

De actoren in het sociaal landschap van Bonaire zijn op een aantal manieren onder te verdelen. Allereerst kunnen we kijken naar groeps- en individuele initiatieven. Daarnaast valt er nog een onderscheid te maken in de culturele achtergrond van de actoren, die wellicht hun denken en handelen beïnvloedt, zoals ik ondervonden heb tijdens mijn onderzoek.

In het Caribisch gebied is het de taak van de *Dutch Caribbean Nature Alliance* (DCNA) om het natuurbeleid van de verschillende (Nederlandse) eilanden met elkaar overeen te laten stemmen. Zij is vertegenwoordigd op alle zes de (voormalige) Nederlandse eilanden: Aruba, Bonaire, Curaçao, Sint Eustatius, Sint Maarten en Saba om de natuurparken op een overkoepelend niveau te beheren.

Op Bonaire is STINAPA de grootste en bekendste natuurorganisatie: Stichting Nationale Parken Bonaire. Deze organisatie beheert zowel het onderwaterpark (*Bonaire National Marine Park*) als het Washington Slagbaai National Park bóven water en is daarom te duiden als een organisatie op nationale schaal. Ze maken regels en doen hun best deze te handhaven. Ook wordt de organisatie om expertise gevraagd door beleidsmakers in de DROB. Als de DROB dus vergunningen maakt voor de overheid schakelen ze daarbij de kennis in van STINAPA. In mijn gesprek met Desiree Croes, leidster van het NME-programma voor kinderen, vertelde zij me dat STINAPA een passieve koers vaart en geen activistische³⁸. Volgens haar is de natuur een gevoelig onderwerp onder de bevolking, omdat zij direct te lijden heeft onder nieuwe regels en restricties. Echter, veel bewoners van Bonaire zijn het niet eens met STINAPA en haar beleid. Dit argument komt vanuit zowel andere natuurorganisaties en initiatieven als vanuit individuen die veel last hebben van de nieuwe regels met betrekking op bijvoorbeeld visserij. “Bepaalde vissen zijn mensen gewend te eten en het argument “God heeft ze in zee gezet voor ons om te eten” telt nog altijd zwaar” vertelt Desiree mij. Zij heeft hier dagelijks mee te maken als zij met kinderen educatieve programma's uitvoert, waarbij de kinderen haar van alles vertellen over hun thuissituatie. Ook Karen van Dijk, communicatie coördinator van STINAPA, vertelde mij dat het soms lastig is om mensen te vinden die mee willen werken aan haar columns over hoe bewust men omgaat met de natuur³⁹. “In zo'n kleine gemeenschap komt alles als een boemerang weer naar je terug en niet iedereen wil geassocieerd worden met STINAPA. Familie zou er nadelen in kunnen zien of er tegen

38 Interview Desiree Croes 15-03-2011.

39 Interview Karen van Dijk 31-03-2011.

zijn en daar zullen dan ongetwijfeld consequenties aan hangen. Familiebanden zijn heel erg belangrijk hier.” De regels van STINAPA zijn voor sommigen van invloed op hun dagelijks levensonderhoud en zij zijn het daarom vaak oneens met nieuwe wetten voor beschermde diersoorten, zoals bijvoorbeeld vis. Papegaaivissen en haaien zijn hiervan voorbeelden, die sinds zeventien september 2010 niet meer gevangen mogen worden zoals aangegeven op de rode lijst van bedreigde diersoorten van het IUCN (*International Union for Conservation of Nature*).

De macht van STINAPA bereikt niet alleen individuen en hun levensonderhoud, maar ook andere, kleinere organisaties. Een aantal van hen worden door STINAPA beperkt in hun mogelijkheden, omdat het belang van hun organisatie volgens STINAPA niet groot genoeg is en waardoor eventuele subsidies tegengehouden worden. Niet alleen STINAPA is hier schuldig aan, ook DCNA (*Dutch Caribbean Nature Alliance*) en de overheid staan niet achter elke organisatie. Marina Melis van het *Donkey Sanctuary* is hier volgens haar de dupe van en merkt de desinteresse van grote organisaties in het feit dat zij overal buiten de boot valt wat betreft subsidies en steun. Marina heeft in haar ezelopvang zo'n vierhonderd ezels waar zij voor zorgt en draagt op die manier bij aan de oplossing van overlast door loslopende ezels op het eiland. Volgens haar zou men daarom juist blij moeten zijn met haar opvang, omdat zij de ezels van de straat houdt. Echter, zij valt tussen wal en schip wat betreft natuursubsidie⁴⁰:

“De ezels hebben niks te maken met een natuurpark van STINAPA, ze zijn geen beschermde diersoort, het zijn geen 'schattige' huisdieren zoals in de *Animal Shelter* en de directrice van DCNA vindt ze ook niet de moeite waard om in te investeren. Ezels zijn blijkbaar 'te gewoon'. Geen enkele organisatie is in ze geïnteresseerd, het voelt soms als een uitzichtloze strijd.”

Marina benadrukt dat door ongelijke machtsverhoudingen niet elke organisatie hetzelfde wordt behandeld, maar dat kleine organisaties afhankelijk zijn van een paar grote en dat zij daardoor in hun groeimogelijkheden worden beperkt.

Ook andere natuurorganisaties en zelfs milieuactivisten zijn het niet altijd eens met het beleid van STINAPA en vinden dat zij helemaal geen 'passieve koers' vaart, maar juist een agressieve. Sean Paton bijvoorbeeld is hier erg fel over en uit zijn kritiek als volgt⁴¹:

“STINAPA zal nooit goed kunnen functioneren als bewaker van de natuur zolang het bestuur bestaat uit hotelmanagers, TCB en anderen die verdienen aan toerisme. Zij zijn niet

40 Interview Marina Melis 03-03-2011.

41 Interview Sean Paton 10-03-2011.

voor de natuur op lange termijn, maar zij willen het op korte termijn mooi maken voor meer toeristen. Deze *short time exploitation* is niet duurzaam maar hypocriet! En als ze dan een keer wél wat doen voor de natuur, doen ze dat door heel agressief te zijn over het bezitten van de *tags*⁴² van de toeristen. Ze lopen over het strand als een soort *tag*-politie waardoor je die toeristen juist weer kwijtraakt. En die *tags* zijn het trouwens ook niet helemaal. *Tags can't buy more reef!*"

Sean is niet zomaar kwaad over hoe STINAPA zich profileert, maar verkrijgt zijn ideeën door middel van veel contact met bewoners en toeristen die naar hem toekomen met vragen en klachten over het natuurlijk landschap van Bonaire. Hij is van mening dat STINAPA zich meer zou moeten richten op het beschermen van de natuur in plaats van politietaken uit te voeren en toeristen te controleren. Dat is volgens hem niet de belangrijkste taak van de organisatie, maar een bijzaak waardoor ze veel geld verdienen, want de opbrengst van de *tags* gaat naar STINAPA.

Ook Kris Kats, de oprichter van de organisatie *Progressive Environmental Solutions* (ProES) vindt dat STINAPA haar beleid ongeveer zes jaar geleden heeft gewijzigd van een natuur-focus naar een toerisme-focus⁴³. Toen heeft hij zijn organisatie opgericht, omdat hij het niet eens was met die focus. Ook zijn er, omdat STINAPA een overkoepelende organisatie is, vanuit specialisaties nieuwe, kleinere organisaties ontstaan. Voorbeelden daarvan zijn de *Sea Turtle Conservation Bonaire* (STCB), *Salba Nos Lora*⁴⁴ en *Echo: Protecting Parrots on Bonaire*. Desiree licht toe dat STINAPA meer een algemene rol op zich wil nemen, de rol van “*middleman*”. Projecten beginnen daardoor vaak binnen STINAPA en vormen zich dan in gespecialiseerde organisaties ten behoeve van papegaaien, zeeschildpadden, vleermuizen en *karkó* (kroonslak).

Daarnaast zijn er ook veel mensen actief in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire op een individueel niveau: op lokale schaal. Maria Koeks, de natuurwandeling-gids uit hoofdstuk twee, is daar een voorbeeld van. Zij heeft haar hele leven in Rincon gewoond en is erg trots op de omgeving en de natuur rondom het stadje. Zij wil dit graag delen met zowel lokale bewoners als toeristen en daarom adverteert zij voor culturele rondleidingen door het plaatsje en natuurwandelingen door de omgeving, waarbij ze veel vertelt over de flora en fauna en over de architectuur en de geschiedenis van Rincon. De tours zijn bedoeld om haar kennis van natuur en cultuur over Rincon en Bonaire niet verloren te laten gaan en deze over te brengen op een andere manier dan middels gecommercialiseerde dagtochten door reisbureaus, maar door iemand die een 'echte Bonaireaanse' is en haar hele leven heeft doorgebracht in deze omgeving. Naast haar zijn er

42 Iedereen die gebruik maakt van de wateren rondom Bonaire moet een *nature tag* aanschaffen. Met dit geld wordt het Marine Park onderhouden.

43 Interview Kris Kats 09-03-2011.

44 Vertaling: “Bescherm onze papegaai”.

vele anderen die kleine tours organiseren en wandelingen maken met toeristen, om dezelfde redenen, en die geplaatst kunnen worden binnen het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire als actoren op lokale schaal.

Een ander voorbeeld van iemand die zich inzet om zowel toeristen als Bonaireaanse mensen iets mee te geven waarover hij gepassioneerd is, is Funchi. Funchi heeft, na jaren gewerkt te hebben voor de STCB, inmiddels zijn eigen kinderboerderij opgericht: *Animal Friends*. Het werd een kinder*kunuku* met alle dieren door elkaar, waar iedereen welkom is. Zo zijn er geiten, schapen, varkens, ganzen, kippen, konijnen, een paard, een ezel, een koe, honden en katten die allemaal op een groot terrein door elkaar lopen. Funchi is van mening dat dieren voor de meeste Bonaireanen geen waarde hebben, omdat ze overal op het eiland te vinden zijn⁴⁵: “Ze zijn eraan gewend, het is niks speciaals. Dieren hoeft je daarom niet speciaal te behandelen. Eentje meer of minder maakt geen verschil, er komt wel weer een andere”. Funchi heeft daarom zijn *kunuku* zó ingericht, dat mensen en kinderen kunnen wennen aan allerlei dieren. In samenwerking met Desiree Croes komen er dan ook regelmatig klassen langs om de kinderen kennis te laten maken met de dieren. De kinderen komen vervolgens vaak terug omdat ze zich binnen de kortste keren hechten aan de beesten.

De zojuist beschreven actoren zijn bij elkaar slechts een handjevol in het brede scala aan organisaties en individuele initiatieven die op Bonaire het sociaal-natuurlijk landschap vormgeven. Het feit dat er op Bonaire zo veel natuurorganisaties bestaan, die zoveel specifieke kennis in zich dragen, is natuurlijk een heel positief gegeven. Men wil van alles, men zet zich in om bedreigde diersoorten te helpen overleven, men herstelt ecosystemen en men onderneemt actie om één van de mooiste koraalriffen ter wereld te behoeden voor achteruitgang. De *environmental identity* van veel bewoners blijkt uit al deze initiatieven en in een wereld die steeds meer één groot netwerk vormt, blijft dit niet onopgemerkt. Bonaire is in zeker zin dan ook een voorbeeld van natuurbehoud te noemen, alleen niet op de manier die algemeen bekend is. Bonaire is een voorbeeld te noemen omdat er zoveel mensen iets willen veranderen, omdat hun *environmental identity* anderen aansteekt en omdat dit een positieve invloed heeft op mondiale schaal. Maar aan de andere kant heeft een oververtegenwoordiging aan natuurorganisaties ook zijn nadelen, want iedereen wil aandacht van Nederland, iedereen vist in dezelfde vijver en iedereen aast op hetzelfde geldpotje van de Nederlandse overheid. Er spelen verschillende belangen, op verschillende machtsniveaus, die theoretisch gezien samenwerken maar in de praktijk elkaar ook vaak tegenwerken. In de volgende paragraaf komt voorgaande informatie over discoursen en actoren bijeen wanneer we kijken naar hoe uit *collaboration* en *friction* toch samenwerking kan ontstaan.

45 Interviews Funchi 17-04-2011 en 28-04-2011.

5.2 Samenwerking met uiteenlopende belangen

In het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire zijn er dus veel organisaties actief die zich mengen in natuurbescherming. Sommigen van hen staan op zichzelf (zoals Echo) en anderen werken juist vaak samen om gemeenschappelijke doelen na te streven, zoals het overbrengen van kennis over dieren en natuur aan kinderen op basisscholen (zoals STCB en NME). In het samenwerkingsproces komen echter verschillende belangen bij elkaar. Anna Tsing schetst in haar boek *Friction: An Ethnography of Global Connection* (2005) een dergelijke situatie waar verschillende actoren bij elkaar komen, met verschillende achtergronden en vanuit verschillende schaalniveaus, om beslissingen te nemen over een bepaald gebied. Zij noemt de samenwerking die hiertussen ontstaat *collaboration*. De betekenis die zij toekent aan dit beladen woord is te omschrijven als volgt: samenwerking met frictie *at heart* (Tsing 2005: 247). Zij beoogt hiermee de grenzen te ontdekken van een manier van samenwerking waarbij verschillen samenkomen in een ontmoeting of interactie, niet altijd op een harmonieuze manier, waarbij uit onenigheid en wrijving (*friction*) uiteindelijk een *productive confusion* ontstaat. Deze benadering wil ik in deze paragraaf toepassen op het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire, omdat ik heb ondervonden tijdens dit onderzoek dat dit wellicht de enige manier zou kunnen zijn om samen te werken met anderen die uiteenlopende belangen hebben: door middel van discussie en frictie worden verschillen blootgelegd maar komen er ook overeenkomsten naar voren.

Dit is precies wat de organisatie ProES van Kris Kats probeert te doen: de juiste mensen bij elkaar brengen om met elkaar te praten. Kris wil zorgen voor de ontmoeting⁴⁶: “*The right man at the right time*”. Het is zijn missie om mensen bij elkaar te brengen die van elkaar kunnen leren, die elkaar kunnen beïnvloeden en waaruit succesvolle projecten kunnen ontstaan. Als er dan strategieën ontwikkeld zijn om oplossingen te bereiken, dan “gaat ie er weer tussenuit”, zoals hij het zelf omschrijft. De uitvoering wordt overgedragen aan geschikte mensen en Kris zoekt wederom de mensen bij elkaar die dit kunnen overnemen.

Samenwerking tussen verschillende actoren blijkt op Bonaire niet vanzelfsprekend. Karen van Dijk, die in haar baan als communicatie coördinator veel te maken heeft met alle lagen van de bevolking, meent dat samenwerking soms lastig kan zijn en dat het onvoldoende gebeurt: “Mensen hebben grote ego's en lange tenen” concludeerde zij. Maar wat meer van belang is, is dat de achterliggende redenen voor natuurbescherming die actoren voor ogen hebben tijdens samenwerking niet altijd overeenkomen, ook al zeggen ze vaak hetzelfde: de TCB wil de natuur

46 Interviews Kris Kats 09-03-2011 en 23-03-2011.

beschermen, STINAPA wil de natuur beschermen, de regering wil de natuur beschermen, individuele activisten willen de natuur beschermen en lokale inwoners willen ook de natuur beschermen, maar ieder heeft zo zijn eigen motivering. De TCB heeft bijvoorbeeld twee belangrijke functies en *marketing manager* Brigitte de Bruin legde mij uit welke dat zijn⁴⁷: educatie van de bevolking en promotie van het eiland. Door bewustzijn te creëren onder de bevolking over duurzaamheid en over het belang van de natuur voor economische vooruitgang hoopt de TCB op medewerking van de bevolking te kunnen rekenen in hun proces naar volledige duurzaamheid. Aan de andere kant is de TCB ook verantwoordelijk voor promotie van het eiland op de internationale toeristenmarkt en heeft de aandacht voor natuurbescherming tot doel om het eiland aantrekkelijker te maken voor de “kwaliteitstoerist”, zoals Brigitte vertelt. STINAPA heeft als taak beide nationale parken te onderhouden en is als grootste NGO naast het adviseren van beleidsmakers ook belast met regels opstellen en uitvoeren. De meningen zijn echter verdeeld over de koers die STINAPA momenteel vaart en of de intentie wel puur gericht is op natuurbescherming. De regering, zowel de lokale als de Nederlandse, claimen ook de natuur te willen beschermen maar alleen als het niet in de weg staat van economische groei (lokale overheid), zonder al te veel eraan te willen uitgeven (Nederlandse overheid) en om internationale verdragen te honoreren. Individuele activisten zetten zich in voor natuurbescherming omdat zij gepassioneerd zijn over bijvoorbeeld een specifieke diersoort zoals de *lora* of zeeschildpadden en proberen het beleid zo aan te passen dat 'hun' onderwerp genoeg aandacht krijgt. Tenslotte zijn er nog lokale inwoners die hun eiland willen behouden, de inheemse boom- en plantensoorten en dieren koesteren en mede door hun *environmental identity* zich inspinnen om het eiland zoveel mogelijk zijn karakter te laten behouden voor volgende generaties. Zowel maatschappijleerdocente Maria Koeks, als hoofdruiter George Kultura, als NME leidster Desiree Croes zijn hier voorbeelden van.

Al deze verschillende groepen mensen hebben hun (persoonlijke) redenen om zich in te zetten voor natuurbescherming en zijn soms gedwongen bij elkaar te komen om bijvoorbeeld de toekomst van een bepaald gebied te bespreken. Het Lac⁴⁸ is zo'n gebied waar veel belangen samenkomen. Tijdens de presentatie van enkele onderzoekers, die al ter sprake is gekomen in hoofdstuk drie, kwamen allerlei actoren bijeen, waaronder geïnteresseerden uit natuurorganisaties, de lokale en Nederlandse overheid, hotelhouders, restauranthouders en de toerismebranche, om een aantal vraagstukken betreffende de ontwikkeling van het gebied rondom het Lac te bespreken⁴⁹. In een verhitte discussie werden standpunten naar voren gebracht over de rechten van *locals* en commerciële organisaties in het gebied, over het maximale aantal toeristen en het soort toeristen en over het wel of niet creëren van een kunstmatig zandstrand. Frictie ontstaat op het moment dat

47 Interview Brigitte de Bruin 21-04-2011.

48 Zie bijlage I voor een kaartje van Bonaire.

49 Presentatie te Sorobon 03-05-2011.

iedereen de natuur nodig heeft, op welke manier dan ook, maar die op een eigen manier wil gebruiken. De presentatie van de onderzoekers was zo'n moment en het was ook één van de eerste momenten in de geschiedenis van de natuurbescherming waarop zoveel actoren tegelijk aanwezig waren met vergelijkbare doeleinden. Hoewel er tijdens de discussie nog geen antwoorden naar voren kwamen, was het volgens aan aantal deelnemers een stap in de goede richting wat betreft het openleggen van knelpunten en vraagstukken en om een beter idee te krijgen wat er speelt onder al deze actoren. Vooral de directrice van de TCB was verrast en aangedaan door de antwoorden van een aantal partijen over onder andere het cruisetoeisme en zei dit mee te nemen in haar beleid. Door het laten botsen van kennis en het laten ontstaan van frictie tussen schaalniveaus is de eerste stap gezet richting een creatief samenwerkingsproces. Tsing (2005) noemt dit ook wel *productive confusion* en ziet hierin een succesvolle vorm van *collaboration* in het sociaal-natuurlijk landschap waarin zowel onderlinge verschillen als overlappingen naar voren komen (Tsing 2005: 247). Men is het er bijvoorbeeld bijna allemaal over eens dat het *environmental* bewustzijn van de toerist moet worden verbeterd en dat alle toeristen een *nature fee* moeten betalen, maar hoe dit moet gebeuren, daar ontstaat verwarring en verdeeldheid over. Een vernieuwende oplossing kwam echter naar voren om de *nature fee* al bij het vliegveld aan te laten schaffen, waardoor verdere controle niet meer nodig is.

Maar hoe komt het nu dat de actoren zulke verschillende ideeën hebben over het indelen en ontwikkelen van het sociaal-natuurlijk landschap op Bonaire? “*Their common cause is also a cultural encounter,*” stelt Tsing (2005: 247), en wat Bonaire betreft slaat ze daarmee de spijker op zijn kop. De overweldigende vertegenwoordiging van natuurliefhebbers en activisten op Bonaire is immers cultureel diep verdeeld. De natuurbeschermingswereld van Bonaire is voornamelijk een westerse aangelegenheid, waarin veel, zo niet de meeste, actoren niet uit Bonaire afkomstig zijn. Er is daarbij een ruwe scheiding te maken tussen Bonaireanen/Antillianen en Europeanen/Amerikanen. In sommige organisaties is dit gemengd, zoals bij STINAPA en STCB, maar bij kleinere organisaties, die ontstaan zijn uit specialisatie of ontevredenheid is dit vaak niet het geval, zoals bij *Echo: Protecting Parrots on Bonaire*, het *karkó*project, *Forum Antilles* (Sean Paton) en het *Mangrove Information Center* (Elly Albers). Deze initiatieven worden bestuurd door Europeanen die een duidelijk andere kijk hebben op natuurbescherming dan lokale inwoners van Bonaire. Dit botst daarom nogal eens met elkaar en dit is onder andere te wijten aan onbegrip door en van culturele diversiteit.

Boi Antoin legde mij uit hoe de oudere generatie op Bonaire aankijkt tegen natuurbescherming⁵⁰:

50 Interview Boi Antoin 04-04-2011.

“De groep zestigplussers op het eiland komt uit de tijd dat men heel hard moest werken om te overleven. Zij zijn dus blij met alle ontwikkelingen die sindsdien hebben plaatsgevonden zoals water uit de kraan en de komst van elektriciteit en auto's. Zij zien geen problemen met vervuiling en vinden de natuur geen prioriteit: “Ontwikkeling is goed!” Denken zij.”

Deze groep inwoners heeft een periode meegemaakt waarin Bonaire nog niet zo ver ontwikkeld was als ze nu is en daarom zien zij in economische ontwikkeling een verbetering van de levensstandaard en daarmee een beter leven voor de generatie na hen. Boi Antoin vertelt me dat er daarnaast nog een andere gedachte meespeelt onder de senioren wat betreft natuurbehoud:

“God heeft het land zo geschapen voor ons en Hij zal zorgen dat er altijd genoeg is van alles. Dieren zullen nooit uitsterven. Wij mogen het land gebruiken want het is van ons!”

Deze achterliggende gedachte is volgens hem van groot belang en de reden van het niet mee willen werken aan projecten van natuurorganisaties. Ze zijn er tegen want God zou de natuur al voldoende in stand houden volgens hen, zonder 'meehelpen' en bemoeienis van mensen. Ook George Kultura bevestigt dat deze gedachte leeft onder de Bonaireaanse bevolking en dat “ze denken dat ze alles maar mogen nemen wat ze willen omdat God het eiland aan hen gegeven heeft.⁵¹” Dat is ook wel zo, verkondigt hij, maar God heeft het land in de handen van de mensen gegeven om voor Hem te beheren, niet te exploiteren! Daar ligt volgens hem een cruciaal verschil en dit predikt hij ook aan de mensen.

Wat betreft het westerse gedachtegoed over natuurbescherming dat zich juist richt op *conservation* van natuurgebieden, dat stamt uit een heel ander soort ontwikkeling. We hebben al gezien dat Argyrou (2002) het environmentalisme bestempelt als een manier voor het westen om de wereld naar zich te doen luisteren en ook Tsing (2005) is van mening dat mondialiseringsprocessen in het einde van de twintigste eeuw ervoor gezorgd hebben dat het environmentalisme en het wetenschappelijk denken over natuurbehoud zich hebben uitgestrekt vanuit het westen naar de wereld eromheen. Natuurbeschermers hebben handig gebruik gemaakt van het steeds groter wordende mondiale netwerk om hun ideeën over natuurbehoud te verspreiden en op die manier wellicht bedreigde dier- en plantensoorten te redden (Tsing 2005: 12). Veel wetenschappers en onderzoekers zijn om deze reden naar Bonaire gekomen om hun steentje bij te dragen aan de redding van het koraalrif, bedreigde ecosystemen en verscheidene dier- en plantensoorten. Het moge duidelijk zijn dat zij een geheel andere relatie met de natuur van Bonaire hebben dan een

51 Interview George Kultura 10-04-2011.

familie die er al generaties woont en afhankelijk is (geweest) van veeteelt of landbouw.

Naast religie en geschiedenis zijn er uiteraard nog vele andere aspecten die een rol spelen in de houding ten opzichte van de natuur en het verschil tussen Bonaireanen en niet-Bonaireanen, maar de culturele achtergrond klinkt duidelijk door in de manier waarop men denkt over natuurbescherming. Aan de ene kant staat een benadering die zich richt op het gebruiken en bijhouden van de natuurlijke eigenschappen van het eiland, aan de andere kant staat het bewaren en reddend van deze eigenschappen. Hierin klinkt wederom het verschil door tussen 'onaangetaste' natuur en natuur die door mensen beïnvloed is, wat ook in hoofdstuk twee naar voren is gekomen: het verschil tussen *human livelihood* en *nature conservation*. Tsing (2005) beargumenteert dat elk landschap een sociaal landschap is en dat er niet zoiets bestaat als 'ongerepte wildernis'. Menselijk handelen ziet zij daarom niet als conflicterend met natuur, maar als onderdeel van sociale netwerken die het natuurlijk landschap construeren. Op Bonaire is dit verschil te merken aan de manier waarop Bonaireanen en niet-Bonaireanen het natuurlijk landschap (zouden willen) vormgeven. Gebruik versus *do not touch*.

Mede door de dubbele regeringslaag, zowel een lokale Bonaireaanse als een nationale Nederlandse, en de directe band met Nederland wordt natuurbescherming een debat waarin culturele verschillen zich mengen. Volgens Tsing (2005) moet er dan gekeken worden naar het gemeenschappelijke doel en op welke vlakken de kennis wél overeenkomt: “*The more different they are, the more they must reach for barely overlapping understandings of the situation*” (Tsing 2005: 247). Op Bonaire zou dit wellicht kunnen samenkomen in kennis over het behouden van de kwaliteit van het omringende koraalrif, dat (indirect) zoveel belangen behartigt.

De visie van Tsing (2005) om een oplossing te bieden aan het voortdurende conflict tussen het westers wetenschappelijk denken en lokale, plaatsgebonden kennis wat betreft natuurbeheer is door te kijken naar de invloed van mondialiseringsprocessen hierop. Zij stelt voor om de kennis die meegenomen wordt uit andere delen van de wereld door natuurbeschermers te koppelen aan lokale kennis en specifieke contextuele kennis om zo unieke geschikte combinaties te maken. Hierdoor worden universele kennis en culturele kennis samengebracht, maar niet stilgezet! Tsing benadrukt het dynamische karakter ervan en stelt dat:

“The knowledge that makes a difference in changing the world is knowledge that travels and mobilizes, shifting and creating new forces and agents of history in its path” (Tsing 2005: 8).

Door een combinatie te vormen van Europese wetenschappelijke kennis over natuurbescherming en Bonaireaanse gewoonten en gebruiken zou er wellicht een brug geslagen kunnen worden tussen de

verschillende actoren in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire. Door steeds opnieuw kennis aan te passen, te verbeteren en in een nieuw perspectief te plaatsen waarbij er ruimte ontstaat voor begrip voor culturele diversiteit, heeft ook Bonaire de mogelijkheid een uniek voorbeeld te worden van natuurbehoud. Openheid voor nieuwe visies en ideeën en aandacht voor ieders bijdrage is daarbij noodzakelijk.

5.3 Samenvatting

In dit hoofdstuk heb ik aangetoond hoe het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire eruit ziet. De twee hoofddiscoursen en de daarbij behorende actoren zijn uiteengezet, waarbij schaalniveaus en machtsverhoudingen naar voren zijn gekomen. Aan de ene kant is er sprake van het duurzaamheidsdiscours, dat elk overheidsthema van het label 'duurzaam' wil voorzien, wat dat dan ook moge betekenen. In een aantal duurzaamheidscampagnes wil men de bevolking bewuster maken van de natuur en van duurzame ontwikkeling, waar een westers perspectief in doorklinkt. Aan de andere kant is er sprake van een het economische groei-discours, dat met name uitgedragen wordt door de regerende partij PHU. Zij wil ervoor zorgen dat economische vooruitgang niet wordt tegengehouden door ruimtelijke ordening en milieubescherming, om zo meer welvaart voor het Bonaireaanse volk te creëren. Echter, zoals we inmiddels weten, is de natuur van Bonaire nu juist één van de belangrijkste inkomstenbronnen die het eiland rijk is, en dus de moeite waard om rekening mee te houden in ontwikkelingsplannen.

Kijkend naar de actoren binnen het duurzaamheidsdiscours, kunnen we stellen dat er een oververtegenwoordiging is aan natuurorganisaties. Door middel van Tsings begrip *friction* is de samenwerking tussen deze actoren te duiden als *collaboration*: een samenwerking waarbij interactie, discussie en onenigheid leiden tot een *productive confusion*. Daarbij worden (culturele) verschillen blootgelegd maar komen er ook overeenkomsten naar voren. Op Bonaire is er onderscheid te maken tussen twee manieren van natuurbeleving: natuur gebruiken (*human livelihood*) versus natuur redden en behouden (*nature conservation*) en hierin ligt ook het verschil in benadering van natuur tussen Bonaireanen en niet-Bonaireanen. Het is de taak van de actoren in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire om een overkoepelend doel te vinden dat culturele verschillen kan overstijgen: wellicht het willen en moeten beheren van de kwaliteit van het o zo belangrijke koraalrif? De oplossing die Tsing (2005) biedt om het voortdurende conflict tussen het westers wetenschappelijk denken en lokale, plaatsgebonden kennis wat betreft natuurbeheer om te buigen naar een vruchtbare samenwerking is door deze kennis samen te brengen in een dynamische wisselwerking. Zij stelt voor om de kennis die meegenomen wordt uit andere delen van de wereld door natuurbeschermers te koppelen aan lokale kennis en specifieke contextuele kennis, om op deze

manier het universele en het lokale bijeen te brengen en constant aan te passen. *Friction* is daarbij het sleutelwoord. Door wrijving van tegenstrijdige perspectieven en met aandacht voor culturele diversiteit zou men tot creatieve oplossingen kunnen komen. In het voorbeeld van de discussie over ontwikkeling van het natuurgebied rondom het Lac werd duidelijk hoe dit vorm kan krijgen. Vertegenwoordigers uit alle schaalniveaus met verschillende belangen waren aanwezig en in de discussie kwamen die belangen naar voren. Een dergelijke bijeenkomst was nog niet eerder gehouden maar het zou wellicht de eerste van vele andere vruchtbare besprekingen kunnen zijn. Zolang men zicht houdt op het overkoepelend belang en openstaat voor vernieuwing, aanpassing en verbetering heeft ook Bonaire de mogelijkheid om een uniek voorbeeld te worden van natuurbehoud.

Hoofdstuk 6. Tot Besluit

Op de voorkant van deze scriptie zien we een foto van het Lac met daarin een omliggende zone waar een bordje bij staat: *Do not enter*. De lijnen en het bordje zijn daar geplaatst door natuurorganisaties om het zeegras te beschermen dat vlak voor de kust ligt en voedsel is voor onder andere zeeschildpadden. De lijnen zijn geplaatst opdat men ziet waar het zeegrasbed ligt, zodat ze er omheen kunnen lopen, want eenmaal vertrap, dan breken de wortels en duurt het een aantal jaar voordat ze weer aangroeien. Deze bescherming vindt plaats op één van de drukst bezochte toeristische plekken op Bonaire, omdat het strand bij het Lac het enige natuurlijke zandstrand van Bonaire is. In dit stukje natuur komen dus verschillende belangen samen, van zowel natuurorganisaties, als de toerismebranche, als hotel- en restauranthouders, als ook de politiek. Aan deze plek wil men veel geld verdienen maar men wil het ook beschermen omdat het voor zeeschildpadden één van de belangrijkste voedingsbronnen van Bonaire is en ze groeien er wel tweeënehalf keer zo hard als elders op Bonaire. Deze plek is een voorbeeld van het spanningsveld waarin mijn onderzoek zich heeft geplaatst en waarover ik in deze scriptie heb geschreven en wijst een locatie aan waar het debat rondom economische vooruitgang, natuurbescherming en toerisme plaatsvindt. In dit laatste hoofdstuk zal ik mijn conclusies nogmaals bespreken en vervolgens mijn bijdrage aan het wetenschappelijk debat rondom het identiteitsvraagstuk benadrukken. Tot slot geef ik een aanbeveling voor vervolgonderzoek.

6.1 Conclusies

In deze scriptie is naar voren gekomen dat Bonaire gezien kan worden als een sociaal-natuurlijk landschap, waarin sociale netwerken worden geconstrueerd die van belang zijn voor de inrichting van het natuurlijk landschap. In het eerste inhoudelijke hoofdstuk ben ik ingegaan op de *environmental identity* van de actoren binnen dit sociaal-natuurlijk landschap, waaruit blijkt dat de relatie tussen mens en natuur van belang kan zijn voor iemands identiteit en voor de identificatie met Bonaire. Dit ontstaat door *dwelling*; het gebruiken, vormen en ervaren van de natuurlijke omgeving, waardoor mensen gehecht raken aan de omgeving en er ook door worden beïnvloed. Deze gehechtheid resulteert in een emotionele binding die voor een gevoel van verbondenheid met het eiland kan zorgen. Een belangrijk onderdeel dat bijdraagt aan deze verbondenheid en identificatie met Bonaire is natuureducatie. Natuureducatie is een manier om kennis over de natuur en het milieu over te dragen aan de jongere generatie op Bonaire en is van groot belang bij het ontwikkelen van een (*environmental*) *identity* en bij identificatie met Bonaire.

In het derde hoofdstuk heb ik de nadruk gelegd op de rol die het natuurlijk landschap van Bonaire economisch gezien speelt en hoe de natuurlijke kwaliteiten zijn ingezet en nog steeds worden ingezet om voor economische vooruitgang te zorgen. Waar de natuur vroeger voor directe inkomsten zorgde door middel van plantages en de zoutindustrie, kan deze nu vooral gezien worden als een indirecte inkomstenbron middels het toerisme. Het tropische landschap werd en wordt geïdealiseerd en beschouwd als een verhandelbaar goed ter vervulling van de westerse fantasie, waarvoor het als toeristisch product aangeboden wordt op de internationale toeristenmarkt. Door commodificering van het natuurlijk landschap wordt de geschiedenis van consumptie voortgezet en doordat het toerisme de grootste inkomstenbron van het eiland is, betekent dit een sterke afhankelijkheidspositie van de natuurlijke kwaliteiten die het eiland (nu nog) rijk is.

In het vierde hoofdstuk worden de drie schaalniveaus van macht uiteen gezet: lokaal, nationaal en internationaal. Op Bonaire blijken met name internationale verdragen een grote rol te spelen in het vormgeven van de articulatiemacht, onder andere omdat dit bekendheid betekent voor het eiland op de toeristenmarkt en het bestempelt als 'groen' en 'duurzaam'. Het concept duurzaamheid is echter een denkwijze geworden die door de internationale (natuur)gemeenschap is opgelegd aan landen en gebieden waarvan zij denken dat die bijgestaan moeten worden. Hierdoor wordt er op internationaal niveau bepaald hoe men het natuurlijk landschap zou moeten beschermen, wat ik heb aangeduid als een variatie op de *Logic of the Same*. Duurzaamheid is hierbij te duiden als een mechanisme dat ongelijke machtsrelaties in stand houdt op mondiaal niveau en dat op Bonaire toegepast wordt om het eiland te verkopen als een 'groene' reisbestemming terwijl de werkelijkheid niet in overeenstemming is met deze boodschap. Duurzaamheid lijkt de nieuwste consumptie te zijn geworden.

In het laatste hoofdstuk stond de samenwerking tussen de actoren in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire centraal en heb ik uitgelegd dat een oververtegenwoordiging aan natuurorganisaties op zo'n kleine eiland zowel een positief als een negatief gegeven kan zijn. Door frictie tussen de vele actoren lijkt samenwerking moeilijk, maar door frictie komen juist verschillen en overeenkomsten aan de oppervlakte. De twee benaderingen van natuurbehoud, *human livelihood* en *nature conservation*, tonen aan dat Bonaireanen een heel andere manier hebben van natuurbeleving dan niet-Bonaireanen, die de natuur willen 'redden' in plaats van 'gebruiken'. Aangezien de natuurbeschermingswereld op Bonaire gedomineerd wordt door westerse actoren en deze verschillen onvermijdelijk naar voren komen, kunnen we die wellicht op een positieve manier benaderen. Door het laten botsen van kennis en het laten ontstaan van frictie tussen actoren met verschillende culturele achtergronden kan dit leiden tot *productive confusion* waaruit een vruchtbare samenwerking kan ontstaan. In het voorbeeld van de discussie over de ontwikkeling van het gebied rondom het Lac is duidelijk geworden dat er door de vele actoren inderdaad verschillende

benaderingen van natuurbeheer vertegenwoordigd worden, maar ook dat er oplossingen kunnen ontstaan voor gezamenlijke vraagstukken: het aanbieden van de *Nature Fee* aan toeristen bij aankomst op het vliegveld bijvoorbeeld. Door westerse, wetenschappelijke kennis te laten botsen met lokale, contextuele kennis zou men door de wrijving van tegenstrijdige perspectieven tot creatieve, vernieuwende oplossingen kunnen komen met aandacht voor culturele diversiteit.

Bonaire is nog geen voorbeeld in natuurbehoud, zoals vele organisaties de toeristen willen doen geloven, maar door de *environmental identity* van veel actoren in het sociaal-natuurlijk landschap en met hun inzet om de grootste natuurlijke kwaliteit van Bonaire, het koraalrif, te behouden, heeft Bonaire wel de mogelijkheid om een uniek voorbeeld te worden.

6.2 Bijdrage wetenschappelijk debat

Binnen het identiteitsbegrip is naast etniciteit, nationaliteit en religie, ook binding met natuur van belang. Op Bonaire zorgt deze binding met het natuurlijk landschap voor een gehechtheid aan de omgeving en voor identificatie met het eiland. Tim Ingold (2000) stelt dat *dwelling* hiervan onderdeel uitmaakt: het gebruiken en ervaren van de natuurlijke omgeving, wat zorgt voor verbondenheid met deze omgeving. Zoals ik heb aangetoond in deze scriptie, kunnen we dus stellen dat binding met natuur deel heeft aan onze identiteitsvorming. Echter, in het westen en dus ook in Nederland, heeft dit gedeelte van het identiteitsbegrip een ondergeschikte rol. De onderwerpen etniciteit, nationalisme en religie spelen vaak een veel grotere rol binnen het multiculturalismedebat en daarmee wordt een onderwerp als binding met natuur en het omgaan met de natuurlijke omgeving uitgesloten. Maar juist binnen dit gedeelte van onze identiteit is het mogelijk om samen te werken over de grenzen van culturele diversiteit heen, zoals we gezien hebben en waarschijnlijk ook nog zullen gaan zien op Bonaire. Door te kijken naar dit aspect van het identiteitsbegrip en er meer erkenning aan te geven, kan de blik op het multiculturalismedebat worden geopend en verruimd. Waar nu een beperkte visie heerst ten aanzien van natuurbeleving, zou dit element meer erkend moeten worden als deel van identiteitsvorming, juist omdat dit element de grenzen van de andere elementen kan overstijgen.

6.3 Aanbeveling vervolgonderzoek

Een onderwerp waarover nog onvoldoende wetenschappelijke kennis beschikbaar is en waarvan men te weinig op de hoogte is om maatregelen te kunnen ondernemen, is de invloed van het cruiseboottoerisme op het natuurlijk landschap van Bonaire en met name op het koraalrif. De meningen over deze vorm van toerisme lopen op het eiland uiteen, maar de concrete voor- en

nadelen voor zowel de economische ontwikkeling van de bevolking van Bonaire als voor de onderwaterwereld en het grondwater zijn tot op heden onbekend. Om beslissingen te kunnen nemen met betrekking tot deze vorm van toerisme is dit onderzoek noodzakelijk, zowel voor de toeristenindustrie als voor natuurorganisaties.

Epiloog

Met deze scriptie heb ik onder andere willen aantonen dat samenwerking tussen de verschillende actoren in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire lastig kan zijn, doordat er veel belangen spelen en men uiteenlopende culturele achtergronden heeft. Door de veelheid aan natuurorganisaties wordt de samenwerking ook bemoeilijkt, omdat zij zich richten op een specialisatie binnen het sociaal-natuurlijk landschap. Wat de organisaties gemeen hebben, is dat zij zich allen gepassioneerd inzetten om de natuur van Bonaire te beschermen, zij het op hun eigen manier. Door samenwerking te beschouwen als een *collaboration* van actoren wordt de nadruk op hun tegenstrijdige perspectieven gelegd en komen verschillen naar voren. Dat *friction* kan leiden tot een vruchtbare samenwerking, is onlangs gebleken op Bonaire. Op één juli 2011 werden er door Elsmarie Beukenboom (STINAPA), Sam Williams (Echo), Din Domacassé (hoofdranger BNMP) en de politie 112 papegaaienkuikentjes in beslag genomen die bestemd waren voor illegale handel naar Curaçao. De *lora's* en *prikichi*-kuikentjes waren zwaar ondervoed en leefden in smerige hokjes. Ze zijn overgebracht naar de *kunuku* van organisatie Echo om daar door een internationaal team van vrijwilligers gevoed en verzorgd te worden. Na dagen en nachten van hard werken om de beestjes levend te houden (negentig moesten er nog met de hand worden gevoed) zijn er inmiddels al een aantal zo ver om vrijgelaten te worden: een geweldig resultaat. Door de nood van de situatie hebben verschillende individuen en organisaties zich aangesloten bij het anders zo op zichzelf staande Echo, onder wie STINAPA, DCNA, Jong Bonaire (naschoolse opvang voor tieners) en vele vrijwilligers die een bijdrage wilden leveren aan het in leven houden van de kleintjes.

Samenwerking met een gemeenschappelijk doel is dus wel degelijk te bereiken op Bonaire, zo blijkt uit bovenstaand voorbeeld. Als de nood aan de man is, verdwijnen achterliggende meningsverschillen en uiteenlopende manieren van natuurbescherming en komt men bijeen in een samenwerkingsverband om aan overkoepelende belangen bij te dragen, zoals Tsing (2005) ook geconstateerd heeft. Deze reddingsactie is een positief geluid wat betreft samenwerking in het sociaal-natuurlijk landschap van Bonaire en toont aan dat de actoren elkaar meer als collega's dan als concurrenten zijn gaan zien. Daarmee is Bonaire op de goede weg om dat unieke voorbeeld in natuurbehoud te worden.

Bibliografie

Boeken

Appadurai, J.

2002 *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*. In: Ina, J. X. & R. Rosaldo (eds.) *The Anthropology of Globalization: a Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.

Argyrou, V.

2002 *The Logic of Environmentalism*. New York: Berghahn Books.

Bauman, Z.

2009 *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.

Clayton, S. & S. Opatow

2003 *Identity and the natural environment - the psychological significance of nature*. Cambridge (Massachusetts): The MIT Press.

Groenenboom, W.

2009 *Document Bonaire*. Leveroij: Leveroij B.V.

Harrison, D.

2001 *Mass tourism and alternative tourism in the Caribbean*. New York: CABI publishing.

Ina, J. X. & R. Rosaldo (eds.)

2008 *The Anthropology of Globalization: a Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.

Ingold, T.

2000 *The Perception of the Environment: Essays in livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.

- Koolen, K.
2010 *"Nos Dushi Boneiru!"* Utrecht: Utrecht University.
- Klomp, A.
1983 *Politiek op Bonaire: een antropologische studie.* Utrecht: Instituut voor Culturele Antropologie.
- Sheller, M.
2003 *Consuming the Caribbean.* London: Routledge.
- Smith, V.
1989 *Hosts and guests: The anthropology of tourism.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Tsing, A.
2005 *Friction: An Ethnography of Global Connection.* Princeton: Princeton University Press.
- Van Wijk, A.
2005 *"One Happy Island"* Utrecht: Utrecht University.

Artikelen

- Albuquerque, K. de & McElroy, J.
1992 'Caribbean small-island tourism' *Environmental Management* 16, 5, 619-632.
- Change Magazine*
2010 'Biodiversiteit op de BES-eilanden' *Change Magazine* 3, 1-39.
- Dorsey, E. R., H.L. Steeves, Porras, L. E.
2004 'Advertising ecotourism on the internet: commodifying environment and culture' *New Media & Society* 6, 753-779.

Holland, D.

2003 'Multiple Identities in Practice: on the dilemmas of being a hunter and an environmentalist in the USA' *Focaal – European Journal of Anthropology* 42, 31-49.

Wereld Natuur Fonds

2010 'Bekoorlijk Bonaire' *Panda* September 2010, 9-13.

Rapporten en verslagen

Commissie Integrale Sociaal-economische aanpak Bonaire

1992 *Rapport Pourier*. Kralendijk/Willemstad/'s Gravenhage

Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling en Beheer

2011 *Ruimtelijk Ontwikkelingsplan Bonaire*. Kralendijk.

Van Werven

2009 *Bonaire in 2025: Masterplan voor een duurzaam en sociaal Bonaire*. Rijksuniversiteit Groningen.

World Commission on Environment and Development

1987 *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

2007 *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: University Press.

Websites

(Laatst geraadpleegd op 12-08-2011)

Bonaire National Marine Park

2011 Bonaire National Marine Park: <http://www.bmp.org/history.html>

Bonaire Official Tourism Website

2011 www.tourismbonaire.com/nl

Dutch Caribbean Nature Alliance

2011 www.dcnanature.org

Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling & Beheer

2011 http://www.bonairegov.an/index.php?Itemid=77&catid=37%3Adienst-ruimtelijke-ontwikkeling-en-beheer&id=33%3Adienst-ruimtelijke-ontwikkeling-en-beheer-drob&lang=nl&option=com_content&view=article

Eilandgebied Bonaire

2011 www.bonairegov.an

Energie Portal

2011 *Bonaire een stap dichterbij volledige duurzaamheid*
<http://www.energieportal.nl/Nieuws/Groene-Energie/Bonaire-stap-dichterbij-volledige-duurzaamheid-5410.html>

IMARES Wageningen UR

2011 www.imares.wur.nl

Progressive Environmental Solutions

2011 <http://www.proes.org/content.aspx?p=439>

PHU – Partido pro Hustitia & Union

2011 <http://www.phubonaire.com/actieprogramma/>

RAMSAR – The Ramsar Convention on Wetlands

2011 www.ramsar.org

Rijksoverheid

2011 *Bonaire, Sint Eustatius en Saba*
<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/caribische-deel-van-het-koninkrijk/bonaire-sint-eustatius-en-saba>

Rijksdienst Caribisch Nederland

2011 www.rijksdienstcn.com

Sea Turtle Conservation Bonaire

2011 www.bonairerturtles.org

Stichting Nationale Parken Bonaire

2011 www.stinapa.org

Vereniging van Nederlandse Gemeenten

2011 www.vng.nl

Wereld Natuur Fonds

2011 www.wnf.nl

Bijlage II

Lijst met afkortingen

<u>Aforting</u>	<u>Betekenis</u>
CITES	Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna
EL&I	Economische Zaken, Landbouw en Innovatie
DROB	Dienst Ruimtelijke Ordening en Beheer
IUCN	International Union for Conservation of Nature
LVV	Landbouw, Veeteelt, Visserij
NME	Natuur- en Milieu-Educatie
ProES	Progressive Environmental Solutions
RAMSAR	RAMSAR Convention: Een RAMSAR gebied is een erkend beschermd gebied door de Convention on Wetlands, getekend in 1971 in Ramsar, Iran.
RCN	Rijksdienst Caribisch Nederland
STINAPA	Stichting Nationale Parken
TCB	Tourism Corporation Bonaire
WSNP	Washington Slagbaai National Park

Bijlage III

Vertaling *Un Sonjo*

Een droom

Ik zou een vogel willen zijn.
Zodat ik mijn vleugels ver kan uitspreiden om over mijn eiland te vliegen.
Van hier tot daar, van dorp tot dorp.

Ik werd moe.
Ik ging zitten op het hoogste punt van de Brandaris.

Veel mooie dingen van mijn eiland kwamen in mijn gedachten:

Ik zag de gastvrijheid van mijn eiland.
Ik zag de vriendelijkheid van mijn eiland.
Ik zag het culturele leven van mijn eiland.
Ik zag de mooie vergezichten van mijn eiland.

Toen viel ik in slaap.

Iemand vertelde mij in mijn dromen:
Wees niet bezorgd.
Al die goede wensen voor je eiland zullen werkelijkheid worden in de toekomst.

Ik werd wakker met zo'n vreugde op mijn gezicht
en geluk overspoelde mij.
Dat zal ik nooit meer vergeten.

Een gedicht van:

Juchi Molina